

HÖGSKOLAN
DALARNA

Uppsats

Grundnivå 2

En bild säger mer än tusen ord

En semiotisk bildanalys av kristendomen och islam i två läroböcker

Författare: Lovisa Augustsson

Handledare: Fredrik Karlsson

Examinator: Björn Falkevall

Ämne/huvudområde: Religionsvetenskap III med didaktisk inriktning

Kurskod:RK2027

Poäng: 7,5 hp

Examinationsdatum: 2017-06-02

Vid Högskolan Dalarna finns möjlighet att publicera examensarbetet i fulltext i DiVA. Publiceringen sker open access, vilket innebär att arbetet blir fritt tillgängligt att läsa och ladda ned på nätet. Därmed ökar spridningen och synligheten av examensarbetet.

Open access är på väg att bli norm för att sprida vetenskaplig information på nätet. Högskolan Dalarna rekommenderar såväl forskare som studenter att publicera sina arbeten open access.

Jag/vi medger publicering i fulltext (fritt tillgänglig på nätet, open access):

Ja

Nej

Abstract:

We encounter images and visual expressions on a daily basis. An image says more than a thousand words... but maybe the images can say too much? The school plays an important role in the development of democracy, gender equality, tolerance and respect of human rights. It is therefore important to have a discussion about the content of the textbooks and reflecting upon how these support the school's duty. I intend to investigate how images are produced in teaching materials for religious education, focusing on Christianity and Islam. The method of the essay is a semiotic content analysis. To reach the purpose, to investigate how and what images depicted in the teaching materials for religious education, four questions have been compiled: How does the image material look? What relationship does image and text have with each other, and how do they communicate? What is the balance between men and women? Are these different depending on the subject area? Do the textbooks show stereotypes or generalizing views through pictures? The result of the study shows that the analyzed textbooks have a relatively rich image content. Both books have religious phenomena as the main motive of the pictures. One of my most important issues in this analysis was whether the images had a reasonable caption or text link in the current text. Only 8% of the analyzed material had no caption or text attachment. The result also shows that both textbooks reinforce stereotypes. In Christianity, it became clear that 55% of the imagery shows stereotypical patterns, and in the texts about Islam, 60% show stereotypical patterns. A general view is that images contribute to learning and can help explain and illustrate a difficult subject. In particular, images are good for creating variation from the text, but using images must be done with care and caution, as images can easily contribute and reinforce stereotypic perceptions and prejudices.

Nyckelord: Läromedelsanalys, kristendom, islam, semiotik, bild, bildanalys

Innehåll

1. Inledning	4
1.2 Syfte och frågeställningar	4
2. Bakgrund och Forskningsläge	5
2.1 Läroboken	5
2.2 Bildens historia och funktion i läromedel	5
2.3 Läroplanen och värdegrunden	6
2.4 Tidigare forskning	7
2.4.1 <i>Interaktion mellan bild och text</i>	7
3. Teori och Metod	9
3.1 Hermeneutik	9
3.2 Bilder	9
3.2.1 <i>Bilden och bildtextens funktion</i>	10
3.2.2 <i>Pedagogiska bilder; kännetecken och kriterium</i>	10
3.3 Innehållsanalys som metod	11
3.3.1 <i>Bildanalys: Semiotik, BLIX, bildläsbarhet</i>	12
3.4 Urval och avgränsning	13
3.4.1 <i>Källmaterial</i>	13
4. Undersökning	15
4.1 Bildmaterial och storlek	15
4.2 Typ av bild och bildens motiv	16
4.3 Bildtexthänvisningar	17
4.4 Bildläsbarhetsindex	18
4.5 Bildens funktion	19
4.6 Människor porträtterade på bilderna i läroböckerna	20
4.7 Bidrar bilderna till generaliserande eller stereotypa uppfattningar?	20
4.8 Resultatsammanfattning	21
5. Diskussion	23
5.1 Resultatdiskussion	23
5.1.1 <i>Hur ser bildmaterialet ut?</i>	24
5.1.2 <i>Vilken relation har bild och text med varandra och hur kommunicerar dessa?</i>	25
5.1.3 <i>Hur ser balansen i antalet mellan män och kvinnor? Skiljer sig detta åt beroende på ämnesområde?</i>	26
5.1.4 <i>Finns det stereotypa eller generaliserande uppfattningar i läroböckernas bilder?</i>	27
5.2 Metoddiskussion	29
5.3 Förslag till vidare forskning	30
5.4 Sammanfattning och slutsats	30
6. Referenser	32
Läroböcker	33
7. Bilagor	34

1. Inledning

Dagligen möts vi av bilder och visuella uttryck och i dagens samhälle har bilder en stor plats och betydelse. Skolan är inget undantag, där möter både elever och lärare bilder i det dagliga arbetet. Talesättet ”En bild säger mer än tusen ord” kommer vara relevant i denna diskurs. Bilder anses generellt bidra till lärande och utveckling, men kan det finnas problem med vissa gestaltningar i bilder? Skolan är en viktig aktör i utvecklingen av demokrati, jämställdhet, tolerans och respekt för mänskliga rättigheter. Det är därför av vikt att man för en diskussion om innehållet i de läroböcker som används och reflekterar över hur dessa stödjer skolans uppdrag (Skolverket, 2006:6). I Sverige har vi inte längre någon statlig läromedelsgranskning. Som lärare har man då själv ansvaret att kritiskt granska de läromedel som används i undervisningen. Att granska läroböcker kan både vara svårt och krävande. När man granskar ett läromedel fokuserar man vanligtvis antingen på textmässigt innehåll eller att man översiktligt skådar genom boken och tenderar att bara se att böckerna eventuellt innehåller ett rikt bildinnehåll. Därför finns det risker med att man många gånger missar kommunikationen mellan bild och text; vad säger egentligen bilden? Professorn Rune Pettersson menar att det finns stora anledningar till att fundera över fördelningen mellan text och bild i olika typer av läromedel. Läromedelskunskap menar han bör bli obligatoriskt i lärarutbildningen (Pettersson, 2008:27). Bilder är ett viktigt pedagogiskt verktyg för att vi ska förstå vår verklighet och bidrar till vår inlärningsförmåga. Att använda bilder i undervisningssammanhang skapar inte bara kontext och förståelse för ämnet, utan kan även aktivera och intressera elever. Bilder kan bidra till att undervisningen blir direkt och konkret. Som blivande ämneslärare i Bild och Religionskunskap är det intressant att undersöka hur dessa element samarbetar. Ämnet religionskunskap syftar till att bland annat motverka stereotypa och fördomsfulla uppfattningar om människor. För att detta ska präglade undervisningen är det också viktigt att läromedlen förmedlar en tillika bild. I denna studie ämnar jag att undersöka hur bilder framställs i läromedel för religionskunskap, med fokus på kristendom och islam.

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med denna studie är att undersöka hur och vilka bilder som gestaltas i läromedel i Religionskunskap 1 på gymnasiet. Följande frågeställningar vill jag med denna studie få svar på:

1. Hur ser bildmaterialet ut i läroböckerna?
2. Vilken relation har bild och text med varandra, och hur kommunicerar dessa?
3. Hur ser balansen i antalet mellan män och kvinnor ut? Skiljer detta sig åt beroende på ämnesområde?
4. Finns det stereotypa eller generaliserande uppfattningar i läroböckernas bilder?

2. Bakgrund och Forskningsläge

I den här delen presenteras studiens forskningsläge och den bakgrund som ligger till grund för studien. I denna del redogörs läroboken och dess historiska kontext, samt hur bilden har fungerat över tid i läroböcker. Forskningsläget för denna studie ligger också i grund för läroplanen och värdegrunden. I detta avsnitt presenteras därför utgångsläget med bilder i pedagogiskt syfte i förhållande till läroplanen.

2.1 Läroboken

Selander (1988) menar att i västerländsk tradition kan lärobokens utveckling relateras till två perioder: Den första omfattar 1500- och 1600-talet, då trycktekniken utvecklades och undervisning började ta en fast form. Den senare, 1800-talet och 1900-talet omfattar tiden då läroboken blev det grundläggande redskapet i en organiserad undervisning (Selander, 1988:15). Under 1800-talet uppkom nationella utbildningssystem och massutbildning tog form och kunskapen för barn och ungdomar blev allt mer text bunden. Den moderna läroboken är en produkt av 1800-talets massutbildning, även om vissa grundläggande strukturer redan skapades under 1500- och 1600-talet. Läroboken har varit ett viktigt redskap för att socialt ordna undervisningen samt att läroboken i sig själv är en social konstruktion. Efter andra världskriget kom läromedel att förändras, och istället för att vetenskapsmän författade böckerna började läromedel istället skrivas av pedagoger. Böckerna fick i detta skede en mer präglad pluralistisk hållning. Från att böckerna tidigare utgjordes av långa berättelser, började läromedlen istället innehålla faktaredogörelser med stort bildinnehåll (Selander, 1988:96). Selander skriver om vad som utmärker en pedagogisk text; vilket han menar är att en pedagogisk text skiljer sig i bestämda avseenden från andra slags texter. Grundidéen med en pedagogisk text är att den ska återskapa eller reproducera befintlig kunskap (Selander, 1988:17). Rune Petterson skriver att en lärobok är en bok som förmedlar och förklarar redan känd kunskap. Läroboken är producerad för att bli använd i undervisning och därför är den uppbyggd på så vis att den följer skolans kursplaner och målen i dessa. Läroboken ska gestalta vad det svenska samhället anser vara viktig kunskap. En bra lärobok ska alltså vara kopplad till kursplanerna och ha en text som är rätt anpassad till elevers ålder och inbjuder till reflektion. Petterson menar att man kan se läroboken som en ”multimodal artefakt där text, bild och själva layouten samverkar till att skapa meningsfulla, men ’flerskiktade’, innebörder” (Pettersson, 2008:14). Läromedel däremot har ingen officiell fastställd definition, utan är sådant som lärare och elever kommer överens om att använda för att nå uppställda mål (Pettersson, 2008:15).

2.2 Bildens historia och funktion i läromedel

Läroboken, har som ovan beskrivits, förändrats över en lång tid. Användningen av bilder i läromedel har likaså varit i en rörlig process eftersom synen på undervisning och lärande varit i förändring, samt tekniska möjligheter eller begränsningar som funnits. Petterson skriver om ”åskådningsundervisning”, vilket sträcker sig tillbaka till 1600-talet, då den store tjeckiske pedagogen och biskopen Johan Amos Comenius (1592-1670) som menade att barn bör få möjligheten att få en form av grundskola. I denna skola skulle barnen lära sig att betrakta sin omgivning och lära sig att använda så många sinnen som möjligt. För att underlätta undervisningen bör lärarna använda bilder som visar andra företeelser än dem som barnen har

i sin egna närhet. Boken *Orbis Sensualium Pictus*, ”Den synliga världen i bilder”, innehöll 150 stycken träsnitt och första grundläggande lärobok i latin av denna variant kom ut 1658 (Pettersson, 2008:21). Flera svenska upplagor kom ut redan under 1600-talet och fungerade som lärobok i 200 år (ibid). Under 1800-talet kom boken *Läsebok för folkskolan* (1868) innehållande trettio bilder som även blev publicerade som skolplanscher – vilket fick en enorm spridning i Sverige. I Sverige varade skolplanschens guldålder från 1920-1950 (Pettersson, 2008:23). Planscherna var mycket detaljrika och berättande och lämnade stort utrymme för eleverna att själva uppleva på ett känslomässigt plan. Petterson menar att det inte finns någon tvekan om att skolplanscherna hade en stor betydelse både för lärare och elever (Pettersson, 2008:24).

Yvonne Eriksson skriver i *Bildens Tysta Budskap: Interaktion mellan bild och text* (2009) att det är vanligt att bilder återberättar olika typer av händelser, så som dynamiska förlopp, vilket är vanligt i läroböcker. Eriksson talar om kognitionspsykologisk forskning som ägnar sig åt så kallade ”event studies” vilket syftar till att se hur man uppfattar händelser i verkliga livet eller i representation är likvärdigt med på vilket sätt som vi förstår objekt och representationer av objekt (Eriksson, 2009:19). Bilden stimulerar alltså andra sinnen än den vanliga läromedeltexten, detta medför dock att andra förmågor lyfts upp för att en bild ska kunna tolkas. Eriksson menar att bilden inte bör ses som ett komplement till en text, som dekorationer. Utan illustrationer blir många texter torftiga och nästintill obegripliga. Bilden kan därför inte betraktas som endast komplement (Eriksson, 2009:44). För att återgå till Petterson, som likt Eriksson talar om att bildens viktigaste funktion i läroböcker är för att öka elevernas uppmärksamhet och skapa intresse för det aktuella avsnittet. Petterson menar att bilder i läroböcker behöver bli använda på ett mer effektivt och aktivt sätt i undervisningen för att verkligen kunna bidra till en effektiv inläring (Pettersson, 2008: 26). Pettersson beskriver i *Trovärdiga bilder* (2001) att en omfattande genomgång av forskning om syften med informativa bilder visade att olika forskare har noterat 169 olika syften. De tolv vanligaste mer informativa bilder var att skapa och upprätthålla uppmärksamhet, underlätta inläring, visa, förklara, åskådliggöra, illustrera, informera, sammanfatta, förtydliga, förmedla, belysa och presentera. Men utöver dessa avsedda syften kan bilder alltid dessutom lätt kommunicera för avsändaren omedvetna budskap, värderingar och ställningstaganden (Pettersson, 2001:17).

2.3 Läroplanen och värdegrunden

Skolverket beskriver i läroplanen för gymnasieskolan att skolväsendet vilar på en demokratisk grund. Utbildningen ska bland annat förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar på. Skolans värdegrund syftar till att utbildningen ska främja aktning för varje människas egenvärde. Dessa värden kan bland annat gestaltas i människolivets ocränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet mellan människor (Skolverket, 2011:5). Skolans uppdrag är att förmedla kunskaper, vilket förutsätter en aktiv diskussion om olika kunskapsbegrepp. Skolverket beskriver att kunskap inte är ett entydigt begrepp, utan kommer till uttryck i olika former som förutsätter och samspelar med varandra. Elevernas utveckling är beroende av om de får möjlighet att se samband (Skolverket, 2011:8). Det är skolans ansvar att varje elev utvecklar vissa kunskaper, bland annat kunskaper så som att ha kunskap om de mänskliga rättigheterna, ha kunskap om nationella minoriteternas kultur, språk, religion och historia. Eleverna ska även utveckla förmåga att kritiskt granska och bedöma det hen ser, hör och läser för att kunna

diskutera och ta ställning i olika livsfrågor och värderingsfrågor. De riktlinjer som Skolverket formulerat är att alla som arbetar i skolan ska ge stöd och stimulans åt alla elever och bland annat se till att undervisningens innehåll och upplägg präglas av ett jämställdhetsperspektiv (Skolverket, 2011:10). Skolans mål är att varje elev kan göra medvetna ställningstaganden grundade på kunskaper om mänskliga rättigheter och grundläggande demokratiska värderingar och kan samspela i möten med andra människor utifrån respekt för skillnader i livsvillkor, kultur, språk och religion. Enligt skollagen ska det pedagogiska arbetet vid en skolenhet ledas och samordnas av en rektor. Som pedagogisk ledare för skolan och som chef för lärarna har rektor bland annat ett särskilt ansvar för att:

Utbildningen utformas så att eleverna, för att själva kunna söka och utveckla kunskaper, får tillgång till handledning och **läromedel av god kvalitet** samt andra lärverktyg för en tidsenlig utbildning, bl.a. bibliotek, datorer och andra tekniska hjälpmedel (Skolverket, 2011:15, min fetmarkering).

2006 presenterade Skolverket sin rapport *I enlighet med skolans värdegrund* där Skolverket har granskat ett urval av läroböcker för grundskolan och gymnasieskolan. Rapporten utgår från fem aspekter; etnisk tillhörighet, funktionshinder, kön, religion och annan trosuppfattning samt sexuell läggning. Granskningen innefattar 24 läroböcker i diverse ämnen, bland annat religionskunskap. Rapporten har, som titeln avslöjar, granskats ut ett värdegrundsperspektiv där syftet varit att bedöma om och hur läroböcker är i enlighet med skolans värdegrund. Undersökningen visar att det tyvärr förekommer onyanserade och stereotypa beskrivningar i läroböcker som skulle kunna upplevas som stötande och diskriminerande av olika grupper av elever. Läroböckerna som granskat har bland annat visat att män och pojkar är överrepresenterade i både bild och text. Undersökningen har även visat att läroböckerna ger en ensidig bild av människor från olika kulturer och religioner. Skolverket vill med denna undersökning visa att det är mycket viktigt att läromedel kritiskt granskas.

2.4 Tidigare forskning

Forskning kring bilders användning och påverkan, utförd av forskare på vetenskaplig nivå, visade sig vara få. Det finns en del examensarbeten utförda av religionslärarstudenter likt mig själv, med varierande inriktningar. Forskning om bilder och media finns det betydligt mer omfattande om. Däremot är forskning om bilder i ett undervisningssammanhang är förvånansvärt få. Följande forskning som presenteras är sådant material hittats med koppling mellan bild och text, och gärna med ett utbildningsperspektiv.

2.4.1 Interaktion mellan bild och text

Yvonne Eriksson har forskat kring interaktionen mellan bild och text. Erikssons syfte med boken *Bildens tysta budskap: Interaktion mellan bild och text* (2009) är att diskutera bildmeddelanden. Erikssons utgångspunkt är att bilder kan ha något att säga oss, även om det inte alltid är uppenbart. Ofta styr tillhörande text vår tolkning av en bild och ibland förväntas bilden fungera som ett komplement till texten eller vice versa (Eriksson, 2009:11). Eriksson belyser bildens roll i olika medier som vänder sig till barn och ungdomar. Hon diskuterar frågor som berör visuell kommunikation i bilder, främst sådana som förekommer i faktaböcker och läromedel. Eriksson menar att olika typer av illustrationer ger olika effekter hos betraktaren. Eriksson skriver att för att förstå något innebär det att man uppfattar betydelsen av detsamma och att man måste använda sig av den förvärvade kunskapen. För att kunna förstå någonting krävs det också en aktiv process, det vill säga att titta och lyssna. När

man ser och hör är det enbart det sensoriska minnet som är aktivt, till skillnad om man tittar och lyssnar då istället arbetsminnet aktiveras. Eriksson bekräftar att det finns en utbredd föreställning om att bilder underlättar för förståelsen av en text – men att forskning har visat motsatsen: att det kan vara svårt att förflytta sig mellan text och bild. Eriksson menar därför att kontexten styr hur vi uppfattar en bild, hon menar dock att det inte är möjligt att tala om en kontext i singularis eftersom det alltid föreligger flera kontexter: sändarens och mottagarens, samt bokens yttre och inre kontext. Eriksson betonar att det därför är viktigt att bilder i faktaböcker och läromedel gestaltar centrala partier i texten, att texten innehåller markeringar som anger när och hur bilden bör studeras i relation till texten (Eriksson, 2009:55). Lawrence R. Sipe som har skrivit artikeln ”How picturebooks work: A semiotically framed theory of textpicture relationship” menar att text och illustrationer relaterar till varandra och förhållandet mellan det visuella och verbal kan vara komplicerad. Sipe menar att relationen mellan bild och text handlar om på vilket sätt de integrerar och kommunicerar med varandra (Sipe, 1998:98). Sipe menar att det krävs en krävande och noga utarbetad analys för att verkligen förstå bildens budskap. Att läsa en bok innehållande både bild och text kräver att mottagaren är reflexiv i sin läsning.

För att få kontext och kunna relatera till en bild måste läsaren gå fram och tillbaka och på så vis förstå nya relationer mellan text och bild. Detta eftersom en text för oss vidare bland sidbladen, medan en bild får läsaren att stanna upp, titta, analysera och förstå (Sipe, 1998:101). Professorn Rune Pettersson har forskat kring hur bilder bör användas för att uppnå informationsgivande kriterier. Boken *Bilder i Läromedel* (2008) syftar till att synliggöra bilders påverkan på läsaren genom att se vilka värderingar och känslor som bilderna förmedlar till eleverna. I boken *Bild och föreställning – om visuell retorik* (2004) skriver Yvonne Wearn, Rune Pettersson och Gary Svensson om bildens funktion och hur denna funktion är beroende av kontext, likt Eriksson betonar. Författarna tar exempelvis upp ett exempel om en bild föreställande påskpynt. För oss som firar påsk finner vi en självklar kontext och förståelse för bildens motiv. Det vill säga gör den kulturella kontexten att vi genast förstår vad bilden vill berätta oss. Skulle vi istället visa denna bild för en icke-kristen person som inte firar påsk i exempelvis Indien skulle denne person förmodligen inte förstå att bilden visar påskpynt, då påsk inte tillhör deras kulturella kontext (Wearn, Pettersson & Svensson, 2004:39-40).

Gert Z Nordström, professor och bildforskare beskriver i sin bok *Påverkan genom bilder* (1986) att bilder tillsammans med text är det bästa mediet för att få fram information. Nordström menar att det är annorlunda att tolka en bild än en text. Han menar i sin bok att det är viktigt att människor får lära sig hur man läser en bild, likt man läser en text. Han menar att när man lär sig att läsa är det något man lär sig metodiskt, ofta är det både svårt och kräver tid. Nordström menar att lära sig läsa innebär att man också blir en logisk varelse – att kunna tänka rationellt. Den mängd bilder människor möter är överväldigande, och därför är det viktigt att man behandlar den tolkningsprocess som pågår, så denne inte blir för svår och problematisk. Bildläsbarhet och bildtolkning är däremot någonting man oftast inte lär sig – utan sker intuitivt.

3. Teori och Metod

I detta avsnitt presenteras studiens teoretiska utgångspunkter samt metod. I denna undersökning är teoretiska utgångspunkter och metod tämligen snarlika och bör förstås i förhållande till varandra. I detta kapitel tas hermeneutik som förståelse och kontext upp, som kan användas som ett analysverktyg när man tolkar bilder samt för reflektion kring bilders gestaltning och påverkan i läromedel. Avsnittet innehåller även en presentation av vad som utgör en bild, bildens funktion och bildtextens funktion samt kriterium för en pedagogisk bild som utformats utifrån forskning samt skolans läroplan och värdegrund. I detta kapitel presenteras även studiens metod: en både kvantitativ och kvalitativ innehållsanalys med en semiotisk utgångspunkt. Till slut presenteras studiens urval och avgränsningar samt det källmaterial som studerats.

3.1 Hermeneutik

Hermeneutik kan förstås som vetenskapen om rätt tolkning av en text eller läran om förståelse. Ordet hermeneutik kommer från det grekiska ordet *hermeneuein* som betyder att tolka, utlägga, eller förkunna. Hermeneutiken kan bland annat användas för att tolka religiösa urkunder inom religionsvetenskap eller tolka litterära texter. Denna forskningsmetod utgörs av *tolkningen*. Inom den hermeneutiska tolkningstraditionen försöker man få svar på ”vad är det som visar sig och vad innebär det?”. Eriksson beskriver att enligt hermeneutiken bär bilder på koder som man därefter kan tolka utifrån olika kulturella kontexter (Eriksson, 2009:15). Eftersom hermeneutiken är en så kallad tolkningslära går det ut på att försöka förstå något. Torsten Thurén beskriver i boken *Vetenskapsteori för nybörjare* (2007) att det är igenkännandet eller empatin som utgör en viktig källa i tolkningsläran (Thurén, 2007:94). När man tolkar något är det viktigt att sätta in det man tolkar i rätt sammanhang och kontext. Det som skildrar ett främmande land eller kultur riskerar att missförstå kulturkontexten (ibid:97). Thurén menar dock att när det gäller hermeneutiska tolkningar av litteratur och bilder är en av poängerna med dessa verk att de kan tolkas på olika sätt. Tolkning av bild och texter handlar inte endast om hur verkligheten skildras – det är också intressant att se vilka värderingar som uttrycks i texten eller i bilden (Thurén, 2007:98-100). Hermeneutiken bygger alltså på empiri och logik – igenkännande. Med denna teoretiska teori och metod ämnar man att förstå, inte bara begripa. En hermeneutisk tolkning är viktig när det handlar om att förstå människor och människors handlande. Men en tolkning är osäker och det är sällan eller aldrig resultatet påverkas av tolkarens värderingar, förståelse och kontext (Thurén, 2007:103).

3.2 Bilder

Eriksson beskriver att en bild är en samlingsterm för visuella representationer som kan ha olika utformningar och vara utförda i varierande tekniker. Det unika med bilder är att en bild kan representera och gestalta verkligheten och det bilden avbildar (Eriksson, 2009:24-25). Hur vi uppfattar en bild är beroende av betraktarens kontext, men även avsikten med bilden. Bilden i en lärobok har en given kontext eftersom den figurerar i en speciell bok som är utgiven av ett speciellt förlag vid en speciell tidpunkt. Hur betraktaren och läsaren av boken sedan tolkar bilden är upp till hans kontext (ibid:26-27). Rune Petterson beskriver att ordet bild används för flera olika begrepp, en bild är bland annat en visuell upplevelse av en inre eller yttre verklighet. En bild är också en flerdimensionell fysisk representation, en avbildning, en framställning av en inre eller en yttre verklighet. Foton avbildar ofta avsnitt ur

den yttre verkligheten. Målningar och teckningar representerar däremot ofta konstnärens tankar eller känslor. Bild är även en synbild, Pettersson menar att detta innebär att det är en bild som representerar ett åskådligt minne av någonting man har sett eller upplevt. En bild är dessutom en föreställning som ger oss en helhetsuppfattning av någonting. En bild är en företeelse som vi kan likna vid ett tankeinnehåll (Pettersson, 2008:13). Kunskapsbilder är en vanlig benämning för de bilder som finns porträtterade i läroböcker och andra läromedel. Dessa bilder har fokus på ämnet eller temat och har ofta en informativ funktion.

3.2.1 Bilden och bildtextens funktion

Ett välkänt uttryck är ”en bild säger mer än tusen ord”, därav titeln på denna uppsats. Om detta påstående är sant eller inte lämnar jag till er läsare, men vi kan nog alla enas om att en bild kan uttrycka mycket information och förmedla mycket till betraktaren. Alla människor har ett eget tolkningsmönster, i en undervisningskontext blir därför bildens funktion, och allra minst eventuell bildtext otroligt väsentlig. Bildens funktion analyseras med hjälp av en hermeneutisk teori och metod. Det vill säga en tolkande ansats i förhållande till lärobokstexten. Varför finns just *den bilden* där och vad gestaltar den i förhållande till texten? Pettersson menar att en bild utan bildtext har dåligt eller inget informationsvärde (Pettersson, 2008:65). Med hjälp av bildtexter är det också möjligt att begränsa och underlätta tolkning av bilderna. Pettersson menar att en bildtext också bör vara kort och ha tyngdpunkten på bildens innehåll (Pettersson, 2008:66). Att studera bilder som ett språk kan likställas med att analysera bilder likt att läsa en text. Detta hör samman med semiotiken, läran om tecken, som senare i detta kapitel kommer presenteras. Eriksson beskriver att bilder generellt sätt är ordlösa eftersom bild och text inte alltid överensstämmer. Om en bild inte direkt kommenteras eller diskuteras i texten kan det vara svårt för läsaren, dvs. eleven, som inte är insatt i ämnet att förstå bildens innebörd, och denne saknar därför ord för att kunna beskriva eller diskutera bilden (Eriksson, 2009:46). Eriksson betonar att för att kunna förstå något så krävs det en aktiv process samt att det finns en utbredd föreställning om att bilder underlättar förståelsen av en text. Eriksson menar dock att forskning visar motsatsen: många elever har svårt att förflytta sig mellan text och bild. I många fall behöver bilden något form av textstöd (Eriksson, 2009:49).

3.2.2 Pedagogiska bilder; kännetecken och kriterium

Pettersson skriver att texter i läroböcker har blivit kortare, medan bilder och bildtexter har fått en allt större plats. Trots att läroböcker används regelbundet i skolan är det sällan som lärare och elever faktiskt ägnar något intresse och någon väsentlig tid åt bilderna. Bilder i läroböcker finns där för att kommunicera någonting utöver texten. För att en bild ska vara till nytta för inläring och utveckling bör de också användas på ett aktivt sätt (Pettersson, 2008:32). Vad som anses vara en ”bra bild” är i en undervisningskontext viktigt att diskutera. Det är essentiellt att problematisera bilders utformning så som form, kvalitet, pedagogisk tolkning och innehåll. En pedagogisk bild bör därför vara; lättläst, ha relevant och tydlig bildtext som förklarar bilderna. Bilden bör också vara fåtydig och enkel att förstå för att undvika missförstånd (Pettersson, 2001:18ff). Kriterierna för en pedagogisk bild i denna undersökning bygger främst på vad Pettersson, men även andra forskares, menar vara en ”bra” bild för att bidra mest till elevers inläring. De kriterier som analyseras i denna studie är: Bildens storlek, färg och form. Bildens BLIX-värde som definierar bildens läsbarhet, bildens funktion till texten och om bilden uttrycker generaliserande eller stereotypa uppfattningar. Definitionen av och vad som utgör BLIX-värdet kommer vi återkomma till senare i analysen. Bildens

funktion, som bör vara att bilden antingen ersätter, illustrerar, ger förståelse eller stödjer en text. En bilds funktion bör alltså inte vara långsökt eller dekorerande. Bildtexten har givetvis en stor betydelse för kriterierna för en pedagogisk bild, eller hänvisning i texten så det är enkelt för läsaren att förstå bildens funktion och innehåll.

I en läromedelsanalys där fokuset ligger på lärobokens bilder så har kriterierna för en pedagogisk bild utformats efter skolans värdegrund och läroplan. En pedagogisk bild bör således främja; elevers utveckling och lärande samt förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och grundläggande demokratiska värderingar. Exempelvis människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde och jämställdhet mellan kvinnor och män. En pedagogisk bild bör också gå hand i hand med att skolan ska främja förståelse för andra människor. För att en bild ska svara mot värdegrunden Lgy11 får inte bilderna verka diskriminerande eller bygga på stereotypa uppfattningar. Denna bildläromedelsanalys räknar inte bara förekomsten av bilder, utan mäter även bildernas motiv för att se hur bilderna svarar mot kriterierna för en ”bra bild”. Exempel på kriterier som analyseras är:

- Jämlikhetsperspektiv: män respektive kvinnor porträtterade på bilderna
- Stereotypa/generaliserande bilder: bilder vars motiv som kategoriseras som stereotyp/generalisering – exempelvis män i maktposition, kvinnor i vårdande roller och generaliseringar av grupper.

Perry R. Hinton menar att en stereotyps huvuddrag utgörs av tre komponenter: En grupp människor som känns igen på en viss egenskap, exempelvis en nationalitet, en religiös övertygelse, etnicitet, kön, ålder och så vidare. Genom denna identifikationsprocess skiljer man en grupp människor från mängden. Därefter tillskrivs gruppen som helhet ytterligare egenskaper. Det som utmärker en stereotyp är att dessa ytterligare egenskaper tillskrivs alla människor som tillhör gruppen. Slutligen, när man konstaterat att en person har en egenskap som identifierar en viss grupp, tillskriver vi personen den stereotypa egenskapen (Hinton, 2003:10-11).

3.3 Innehållsanalys som metod

Om man vill finna mönster i större textmängder eller jämföra olika slags texter eller textmängder använder man ofta någon typ av innehållsanalys (Boréus & Bergström, 2012:51). En innehållsanalys används framför allt om analysen syftar till att kvantifiera någonting. Dvs. Räkna förekomsten av eller mäta vissa företeelser i texter. Grundidén med definitionen är att innehållsanalysen är en metod för att kvantifiera någonting i texter utifrån ett specifikt forskningssyfte. Vad som räknas eller mäts i denna typ av analys kan exempelvis vara förekomsten av vissa ord eller uttryck, metaforer, argument, rubrikstorlek eller hur ofta någon speciell företeelse omnämns – i denna undersökning räknas specifika uttryck i bilder. Vanligast är studier av innebördsaspekten: vad säger texten, eller i mitt fall, bilden? En innehållsanalys kan göras manuellt, fördelen med detta är att betydligt mer komplicerade bedömningar och tolkningar kan göras (Boréus & Bergström, 2012:50-51). Det man ämnar studera är inslag i bilder, det vill säga något som uttrycks. Att genomföra en innehållsanalys görs med fördel med hjälp av ett analysinstrument, ett så kallat kodschema som är vanligt vid manuell analys. Ordet ”kod” har att göra med att förekomsten av någonting i texter, t.ex. vissa bilder, noteras med hjälp av en specifik kod (Boréus & Bergström, 2012:54). Att konstruera ett analysinstrument för en innehållsanalys innebär också att ta ställning till vad som ska

räknas; detta kallas i sin tur för kodningsenheter. Detta kan vara metaforer, teman, etc (Boréus & Bergström, 2012:55).

En innehållsanalys kan också användas på ett vidare sätt och inkludera varje analys som syftar till att på ett systematiskt sätt beskriva bildinnehåll. Ofta gör man en skillnad i en kvantitativ och en kvalitativ innehållsanalys. Denna studie övergår till en något mer kvalitativ karaktär när bilderna analyseras för att mäta generaliserande/stereotypa mönster i bilderna. En kvalitativ innehållsanalys kan användas där mer komplicerade tolkningar måste göras, medans en kvantitativ metod kan användas då bedömningarna anses enklare (Bergström & Boréus, 2012:50). Eftersom denna undersökning är en litteraturstudie har inga forskningsetiska överväganden identifierats.

3.3.1 Bildanalys: Semiotik, BLIX, bildläsbarhet

Semiotik betyder ”läran om tecken”, ordet kommer från grekiskan semeion som betyder just tecken (Gripsrud, 2002:136). Semiotiken har sitt ursprung i lingvistik, men går väl att applicera som en analysmetod för bilder. Inom semiotiken blir bilden ett kommunikationsmedel som fungerar som ett meddelande till betraktaren (Eriksson & Göthlund, 2012: 35). Semiotiken konstruerar modeller som intresserar sig för generella processer som belyser människans upplevda värld. Semiotiska analyser av bilder kan man likställa med att analysera text; att små bildelement sammanfogas till en enhetlig bild. Syftet med en semiotisk analys är att synliggöra mönster, tolkningar och strukturer. Semiotiken grundar sig på att bilder har dolda eller öppna budskap som kommunicerar med betraktaren. En bild består av små beståndsdelar och enheter – tecken, som fungerar som betydelsebärande enheter (Eriksson, 2009:33). I denna undersökning synliggörs vilka typer av bilder som elever möter i religionskunskap. Det är intressant att se vilken funktion bilden har i lärandet samt om bilder kan vara ironiska eller bidra till att exempelvis förstärka stereotypiska uppfattningar. För att genomföra denna semiotiska innehållsanalys av bilder handlar det helt enkelt om att ställa frågor till läroboksmaterialet, dvs. till bilderna. Samma frågor och uppställning ställs till varje bild och varje lärobok som analyserats. Syftet med detta är således att se i vilken grad som bilderna överensstämmer med analysmodellen, kodschemat och kriterierna för en pedagogisk bild. De uppställda kriterierna bestämmer vilka egenskaper som är intressant att synliggöra och undersöka i denna analys. (Se bilaga 1, analysmodell och kodschema). Exempelvis talar analysinstrumentet om hur många bilder det finns porträtterade, vilken typ av bild det är, motiv, människor respektive hur många män och kvinnor, hur bild kommunicerar med bildtext eller i den löpande texten, hänvisningar, bildens funktion, bildläsbarhetsindex och om bilden bidrar till stereotypiska uppfattningar. Som tidigare nämnt är det viktigt att se om bilder i läromedel fungerar i harmoni tillsammans med läroböcker. Att framställa en bild på ett orättvist sätt kan bidra till att eleverna får en felaktig bild av ämnesområdet och världen.

Det konstruerade analysinstrumentet och kodschemat möjliggör för att undersöka, som ovan nämnt, vad för typ av bilder som gestaltas i läroböckerna. Att sedan studera närmre vilken funktion bilden har är intressant för att se om bilden uppnår kriterier för en ’pedagogisk bild’. Bildens funktion analyseras genom att ta hänsyn till i vilken kontext bilden befinner sig i. Är bilden till för att dekorera? Eller har bilden en förklarande bildtext eller får stöd i den löpande texten? Talar texten om någonting som kan vara svårt att förstå, som bilden hjälper till att illustrera?

Rune Pettersson beskriver i *Bilder i Läromedel* (2008) att det är viktigt att läromedel blir så bra som möjligt, därför är det viktigt att ta hjälp av olika typer av bildanalyser. Pettersson menar att det går att använda olika metoder för att analysera och värdera bilder. Vi kan beräkna bildläsbarhetsindex, värdera bildens läsvärde/läslighet, dess OBS-värde och läsvärde, samt graden av redundans/information. Pettersson skriver om begreppet ”bildläsbarhet”, vilket avser möjligheten att läsa av en bild. Bildläsbarhetsindex – BLIX, är en metod att värdera hur lätt eller hur svårt en informationsbild är att läsa. BLIX tar hänsyn till bildens funktionella egenskaper och fungerar som ett uttryck för hur lätt eller svårt det är att läsa av en bild. Semiotiken undersöker den mänskliga betydelseproduktionen och intresserar sig för kommunikation och meningsskapande. Semiotiken inkluderar både produktion som användande av tecken, liksom att se och tyda tecken. Semiotiken bygger på tanken att vi, individen, eleven, har möjlighet att tyda bilder, texter och visuella uttryck som budskap eller bärare av mening. Inom semiotiken ser man uttrycket som ett slags meddelande till mottagaren (Eriksson & Göthlund, 2012:41-42).

3.4 Urval och avgränsning

I dagens skola finns det många läromedel och läroböcker som elever kan få chansen att möta. I denna studie har jag valt att begränsa min analys till hur bilder porträtteras i två kapitel om kristendomen respektive två om islam i två populära läroböcker som används vid min VFU-skola. Studien räknar samtliga bilder och illustrationers förekomst samt hur dessa kommunicerar med text och bildtext. Men endast fotografier har fått en något djupare analys. Detta eftersom fotografier tenderar att visa verkligheten. Det faktum att bilderna finns i läromedel har en didaktisk och pedagogisk avsikt påverkar tolkningen och analysen. Min ambition är att läromedlen skall vara utformade för den nya läroplanen GY2011 och de kunskapskrav som finns för Religionskunskap 1. Denna avgränsning är relevant i den avsikt att det är dessa läromedel jag själv kommer att arbeta med som framtida religionslärare. Syftet med denna undersökning är inte att jämföra läromedlen med varandra, möjligtvis att finna vissa likheter och skillnader, men det primära syftet är endast att undersöka vilka sorters bilder elever möter i undervisningen.

3.4.1 Källmaterial

Följande presenteras de läroböcker som analyserats i denna semiotiska innehållsanalys. Läroböckerna valdes ut i samtal med två gymnasielärare och en bibliotekarie vid min VFU-skola. Dessa böcker blev jag tipsad om eftersom de används flitigast vid denna gymnasieskola.

Religion och Sammanhang 1 & 2

Läroboken *Religion och Sammanhang* (2013) är den fjärde upplagan av boken. I denna upplaga har det tillkommit två nya kapitel. Dels ett introduktionskapitel som resonerar kring vad kunskap är och vad som är verkligt, vad som utmärker en livsåskådning i relation till en livshållning. Även frågor om kultur, identitet, kön och sexualitet tas upp i denna upplaga. Boken avslutas med ett kapitel där religion presenteras i förhållande till vetenskap. Boken tar upp de stora världsreligionerna utifrån ett återkommande mönster: Grundtankar och ursprung, vardag och högtid, riktningar och uppgifter. Författaren Börje Ring beskriver att de olika

religionernas och livsåskådningarnas centrala budskap, etik och reflektion kring de stora livsfrågorna går som en röd tråd genom boken (Ring, 2013:3). Kapitlet om kristendomen i denna lärobok är 58 sidor och innehåller 22 bilder. Kapitlet om islam är 41 sidor och innehåller 12 bilder.

En Mosaik – Religionskunskap 1

Olov Jansson och Linda Karlsson författade läroboken *En Mosaik – Religionskunskap 1* (2009). Författarna menar att deras huvudsakliga syfte har varit att skapa en lättillgänglig och modern lärobok som utgår från hur det är att leva och tro i Sverige och världen idag. Boken är även tänkt för att ge elever verktyg för att kunna delta i dagsaktuella samtal kring mångkultur, livsfrågor och etik. Författarna menar att boken är tänkt att kunna fungera i olika typer av undervisning – exempelvis genom tematiska arbetssätt och vid problematiserande inläring. Författarna uttrycker sig även, vilket är intressant för denna undersökning, att bokens bildinnehåll och diskussionsfrågor aktivt ska kunna användas i undervisningen (Jansson & Karlsson, 2009:5). Kapitlet om kristendomen i denna lärobok är 23 sidor och innehåller 28 bilder. Kapitlet om islam är 20 sidor och innehåller 22 bilder.

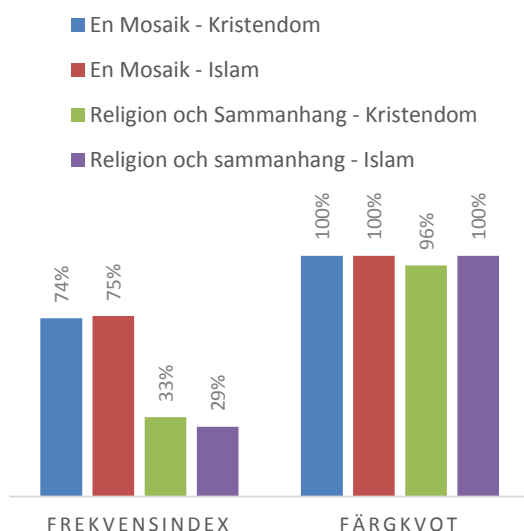
4. Undersökning

I detta avsnitt presenteras studiens undersökning. Undersökningen har genomförts med hjälp av ett konstruerat kodschema (Se bilaga).

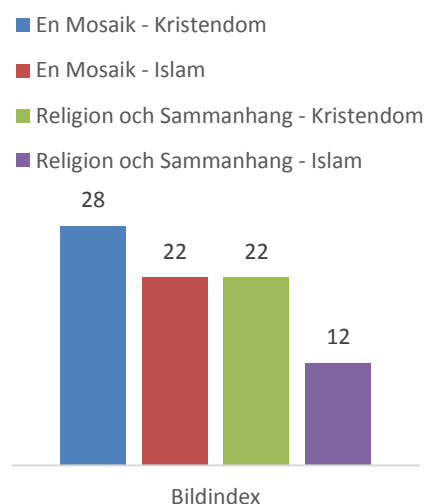
4.1 Bildmaterial och storlek

De två läroböckerna som presenterats i denna uppsats kartlades först av frekvensindex: procentuell andel sidor med bilder. Ett frekvensindex i detta fall har räknat hur många *sidor* som innehåller bilder. Beräkningen har alltså inte tagit hänsyn till om det finns fler än 1 bild gestaltad på samma sida. Exempelvis har läroboken *En Mosaik* fler bilder än sidor, procentuell andel bilder i läroboken är dvs. mer än 100%. Denna lärobok har dock flera bilder tryckta på samma sida, därför räknas istället procentuell andel sidor med bilder för att se hur ofta bilder dyker upp i läroböckerna. Studien har även räknat ett bildindex, som något enklare är ”antal bilder per kapitel”. Att närmare studera ett frekvensindex och ett bildindex belyser hur bildmaterialet ser ut i de två läroböckerna:

**TABELL 1A:
BILDMATERIAL**

**TABELL 1B:
BILDINDEX**

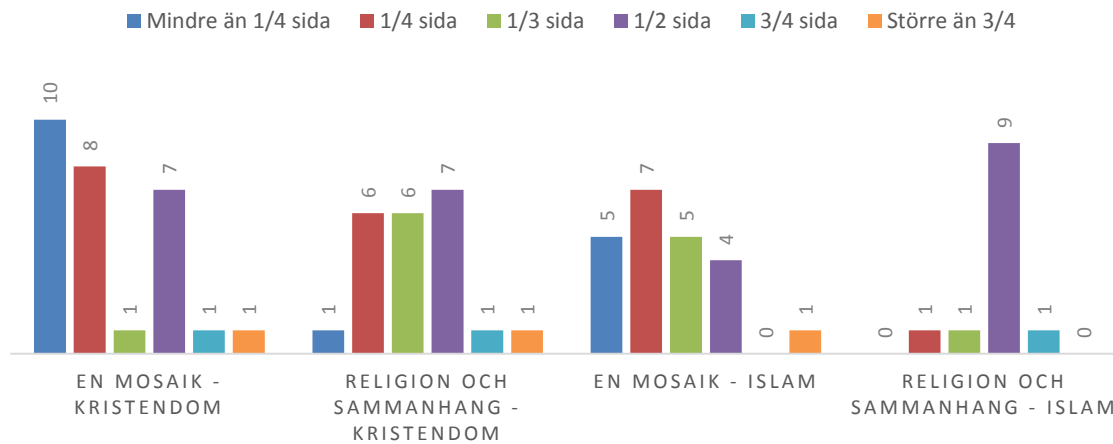

En Mosaik – Religionskunskap 1 har i sitt kapitel om kristendomen 28 bilder fördelat på 23 sidor. Kapitlet om islam i samma lärobok visar 22 bilder fördelat på 20 sidor. *Läroboken Religion och Sammanhang 1 & 2* gestaltar i 22 bilder på 58 sidor i kapitlet om kristendomen. Kapitlet om Islam i samma lärobok har 12 bilder på 41 sidor. Av denna analys går det att urskilja att läroboken *En mosaik*, använder mer frekvent bilder i sina kapitel om respektive religion. Läroboken *Religion och Sammanhang 1 & 2* har både färre bilder och fler sidor per kapitel.

Pettersson skriver att det är nödvändigt att anpassa storleken av en bild så att den passar in där den skall vara i boken. En bild får inte vara för liten, men den får heller inte vara för stor. Den optimala bildstorleken är givetvis beroende av sidstorleken och av textvolymen. Pettersson menar att antalet bilder/storlek och innehåll är viktigt för hur läsarna uppfattar informationen, stora bilder drar ofta till sig läsarnas uppmärksamhet. Men om alla bilder är stora så

försvinner däremot en stor del av effekten (Pettersson, 2008:61). Därför är det i denna undersökning av intresse att undersöka hur bildmaterialet i de två läroböckerna ser ut.

4.1B BILDSTORLEK

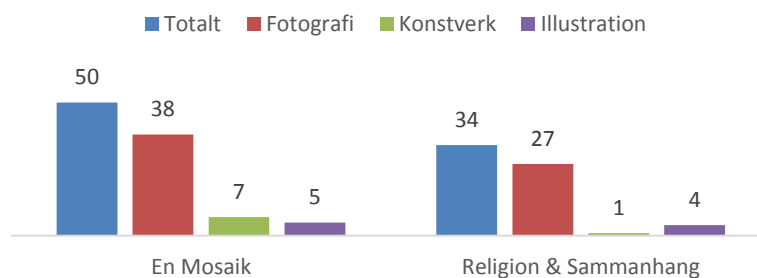

I denna tabell är det tydligt att se att de något större bilderna dominerar. Vi kan även se att läroböckerna i viss mån försöker hålla sig till en storlek på bilderna. En viss skillnad går givetvis att se: Exempelvis läroboken *En Mosaik* använder sig mycket av bilder som är mindre än, eller täcker en fjärdedels sida, medan läroboken *Religion och Sammanhang* istället mer frekvent använder bilder som täcker en halv sida.

4.2 Typ av bild och bildens motiv

Att undersöka vilka typer av bilder som porträtteras i de två olika läroböckerna har som huvudsyfte att visa vilken typ av bild som finns i bildmaterialet. Generellt sett brukar man mena att illustrationer lättare kan visa hur någonting fungerar. Fotografiet är dock klart att föredra när man ska visa hur någonting ser ut. Pettersson menar att moderna läroböcker ofta har ett rikt och varierat grafiskt formspråk och många olika typer av bilder. I läromedel används ofta fotografier för att visa, dokumentera och konkretisera hur någonting ser ut. Även för att väcka intresse och för att förmedla budskap. Ett fotografi är dock aldrig entydigt, utan de flesta är mångtydiga (Pettersson, 2008:78ff). Teckningar eller illustrationer används ofta för att förklara, förtydliga, illustrera, åskådliggöra, visa hur någonting fungerar eller för att visa samband.

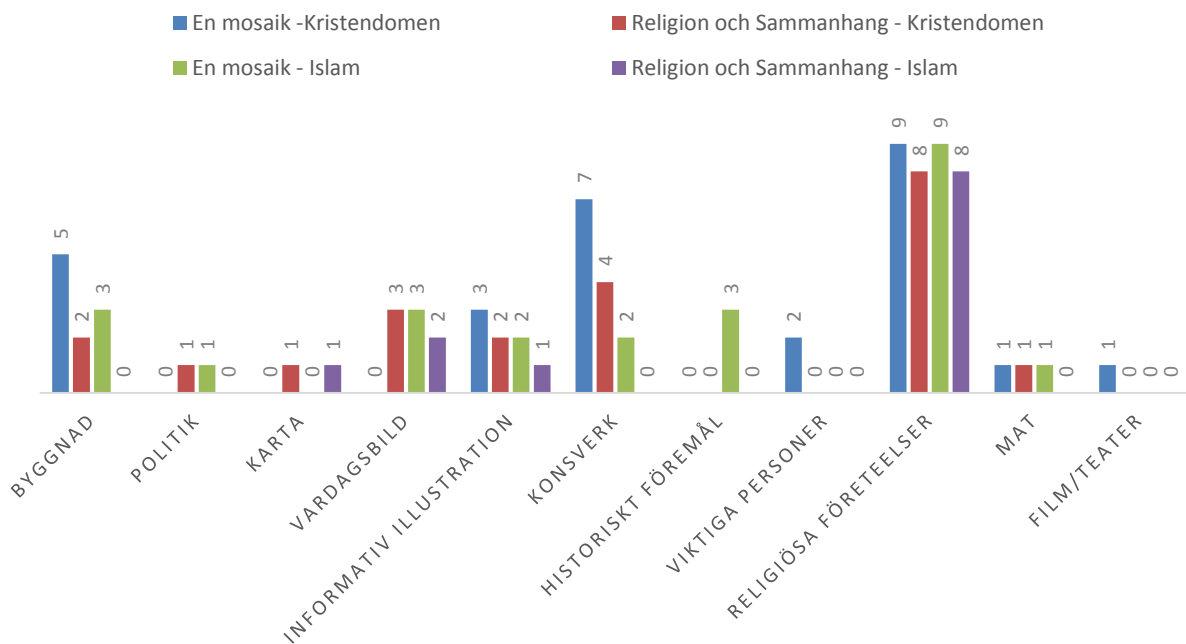
4.2 TYP AV BILD

Ett tydligt mönster i de båda böckerna är att fotografiet är dominerande. Av det analyserade materialet är det totalt 65 bilder av 84 som är fotografier, det motsvarar ca 77%. Speciellt är

konstverken framträdande i läroboken *En Mosaik*, där konstverk förekommer 7 gånger i de analyserade texterna, medan i *Religion och Sammanhang* visar sig konstverk 1 gång. För att återge vilka bilder som förekommer i läroböckerna har även bildens motiv studerats. De motiv som har studerats är byggnader, bilder med politisk anknytning, kartor, vardagsbilder, informativa illustrationer, viktiga personer, religiösa företeelser (i denna kategori är det exempelvis inräknat religiösa riter, bön, bilder på Bibeln och Koranen m.m. dvs, ”allt” som kan tänkas vara en religiös företeelse).

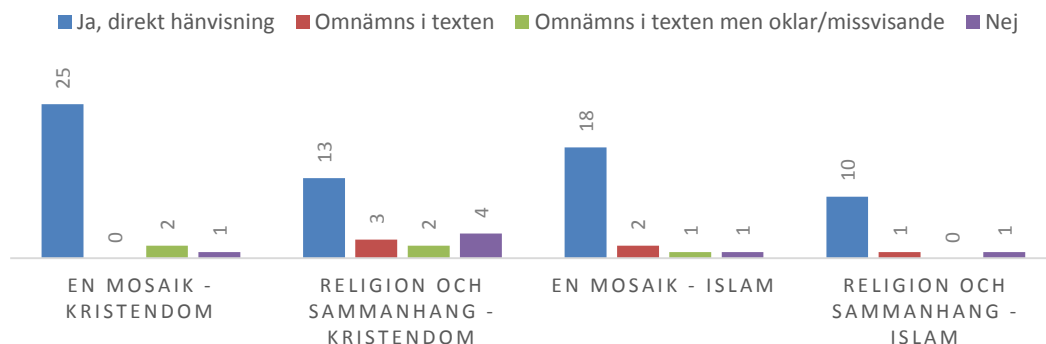
4.2B MOTIV

4.3 Bildtexthänvisningar

Syftet med att undersöka huruvida bilden har en direkt hänvisning eller inte, eller om den nämns i texten är för att kartlägga huruvida bilder kommunicerar med texten. Endast 8% procent av det analyserade materialet hade ingen bildtext eller textanknytning i den löpande texten. Fem av sju som saknade bildtext var från boken *Religion och Sammanhang*. De två bilderna som saknade bildtext i *En mosaik* var sådana bilder som inledde kapitlet med en stor bild på en hel sida.

4.3 BILDTEXTHÄNVISNINGAR

Resultatet visar att samtliga kapitel om kristendom och islam i de två läroböckerna är bra på att göra en direkt bildtexthänvisning. De flesta bilder omnämns i antingen bildtext eller i den löpande texten, det vill säga att det någonstans på sidan står vad bilden gestaltar och vad den har för anknytning till temat. Ca 14% av saknar helt och hållet bildtext, eller har en oklar eller missvisande text.

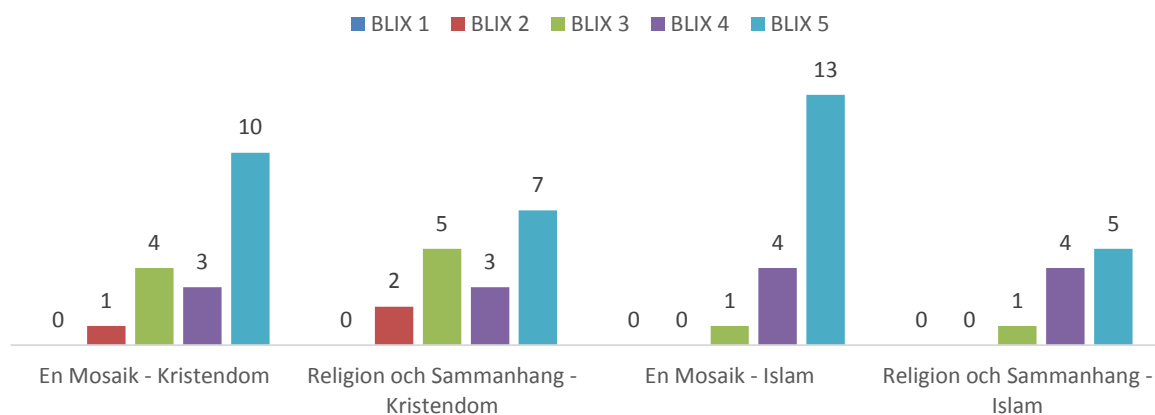
4.4 Bildläsbarhetsindex

Petterson skriver om begreppet ”bildläsbarhet”, vilket avser möjligheten att läsa av en bild. Bildläsbarhetsindex – BLIX, är en metod att värdera hur lätt eller hur svårt en informationsbild är att läsa. BLIX tar hänsyn till bildens funktionella egenskaper och fungerar som ett uttryck för hur lätt eller svårt det är att läsa av en bild. Petterson menar att vi kan beräkna BLIX genom att svara ja eller nej på följande fem påståenden:

1. A) Färgbild: Bilden är utförd i en naturtrogen färg. B) Svart-vit: Kontrasten och gråskalan i bilden är tydlig.
2. Bilden har form av en kvadrat eller rektangel, eller den täcker ett helt uppslag.
3. Bilden har en bildtext som är kort, lätt att förstå och handlar om bilden.
4. Bilden är fåtydig och inte alltför ”artistisk” och mångtydig.
5. Bilden har ett dominerande intressecentrum i eller nära optiska centrum (mitt i bilden) och få detaljer som kan upplevas som störande.

Antalet JA ger värdet på BLIX. Det vill säga så om det blir 0 ja, är det en obegriplig bild, 1 mycket svårläst, 2 svårläst, 3 medel, 4 lättläst bild och 5 är en mycket lättläst bild (Petterson, 2008:99f). Att använda denna metod gör det enkelt att få en uppfattning om bildens egenskaper, speciellt i förhållande till om bildens ”konnotation” kommunicerar med bildtexten som denna studie ämnar undersöka.

4.4 BIDLÄSBARHETSINDEX

Detta histogram visar BLIX-värdet på bilderna i de två läroböckerna som analyserats. Siffrorna är ett BLIX-värde som besvarar om bilden är mycket lättläst, 1, eller en mycket svårläst bild, 5. Endast fotografierna har tagits i beaktning här, det vill säga har konstverk och illustrationer inte fått ett utvärderat BLIX-värde. Här går det att se att de flesta bilder, i samtliga kapitel, religioner och böcker har bilder med ett BLIX-värde 5, det vill säga ”En mycket lättläst bild”. Kapitlet om kristendom i *En Mosaik* har 0% BLIX-värde 1. 6 % BLIX-

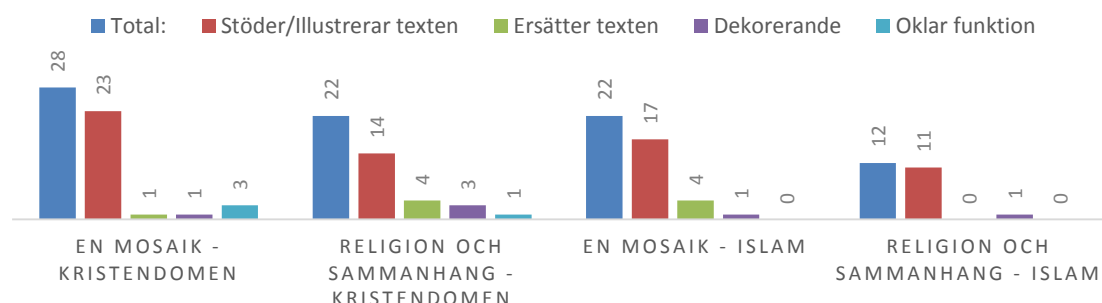
värde 2, 22% BLIX-värde 3. 17% BLIX-värde 4, och hela 56% BLIX-värde 5. Läroboken *Religion och Sammanhang* om kapitlet om kristendomen har likt den första boken, 0% BLIX-värde 1. 12% BLIX-värde 2, 29% BLIX-värde 3, 18% BLIX-värde 4 och 41% BLIX-värde 5. Kapitlet om islam har en övervägande del av 5 som BLIX-värde, hela 65%. Resterande bilder utgörs av BLIX-värde 4 på 60% och BLIX-värde 3 på 5%. islam i *Religion och Sammanhang* visar också höga BLIX-värden. 50% på BLIX-värde 5, 40% BLIX-värde 4 och 10% BLIX-värde 3.

Kapitlet om kristendomen i *En Mosaik* visar därför på ett medelvärde 4,22 i BLIX. Kapitlet om kristendom i läroboken *Religion och Sammanhang* har ett medelvärde på 3,82. Kapitlet om islam har i läroboken *En Mosaik* har ett medelvärde på 4,6 i BLIX. Läroboken *Religion och Sammanhang* har i kapitlet islam ett medelvärde på 4,5 i BLIX. Medelvärdet är intressant att räkna ut då det visar värdet på bildläsbarhetsindexet i de olika texterna. Med dessa resultat går det att urskilja att kapitlet om islam i de båda läroböckerna har högre bildläsbarhet än vad bilderna på kristendomen har i de båda böckerna. Därför visar det sig att det är inte nödvändigtvis den ena boken som är bättre än den andra, utan att båda böckerna är bättre på att porträttera bättre bilder med högre bildläsbarhet i avsnitten om islam.

4.5 Bildens funktion

Båda böckerna visar ett högt antal på att bildernas funktion fungerar för att stödja eller illustrera texten. Det vill säga att bilderna används för att berätta något eller ge förståelse åt något som tillhör texten. Endast fyra, av 84 stycken analyserade bilder har en oklar funktion, alla dessa bilder är fördelade på avsnitten om kristendomen. Bilder i en lärobok kan ha olika funktioner. Är bilden där för att dekorera? Eller tillför bilden förståelse för någonting texten beskriver? Bildens funktion, som bör vara att bilden antingen ersätter, illustrerar, ger förståelse eller stödjer en text. En bilds funktion bör alltså inte vara långsökt eller dekorerande. Bildtexten har givetvis en stor betydelse för kriterierna för en pedagogisk bild, eller hänvisning i texten så det är enkelt för läsaren att förstå bildens funktion och innehåll. Att analysera vilken funktion bilden har i en lärobokstext är intressant i följande undersökning om bilderna motsvarar de kriterium som ställs upp för en pedagogisk bild. Denna analys har alltså gjorts i förhållande till texten. Därför har även lärobokstexten i viss mån analyserats här, för att kunna undersöka vilken *funktion* bilden har.

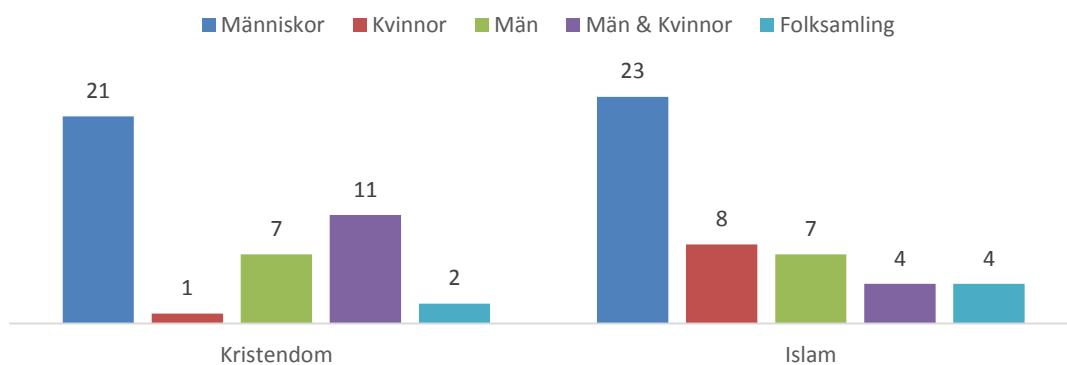
4.5 BILDENS FUNKTION

4.6 Människor porträtterade på bilderna i läroböckerna

52% av de totala bilderna innehåller människor. I de två avsnitten om kristendomen är det endast 2% av de bilder som föreställer människor, som innehåller kvinnor. Medan männen, istället får 17% av de bilder som föreställer människor. 26% av bilderna som innehåller människor förefaller sig dock innehålla både kvinnor och män. I avsnitten om islam i de båda läroböckerna är det, till skillnad från kristendomen, 17% av bilderna som innehåller människor porträtterade på kvinnor, och männen har 15%. I texterna om islam förefaller det sig alltså en något mer jämnare fördelning av bilder mellan könen. 9% av bilderna som innehåller människor föreställer både kvinnor och män, samt 9% av bilderna som innehåller människor är på stora folksamlingar. Om det gick att undvika generaliserande av ”två kön” hade det varit önskvärt, men eftersom det är relevant för min studie att se balansen mellan könen – man och kvinna – i läromedel var dessvärre denna generalisering ett faktum. En intressant iakttagelse, är att i kristendomen porträtterades det färre bilder föreställande endast kvinnor än vad det fanns bilder som exempelvis föreställer byggnader, fortsättning följer i nedanstående kapitel (kvinnor: 1st, byggnader: 7st).

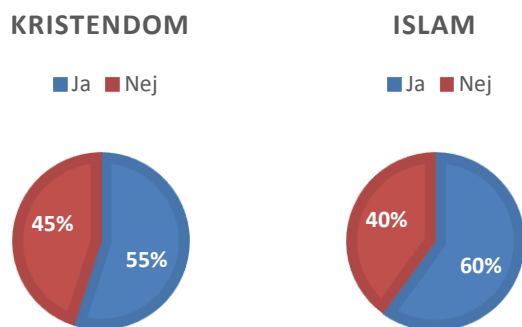
4.6 MÄNNISKOR

4.7 Bidrar bilderna till generaliserande eller stereotypa uppfattningar?

Att generalisera någonting syftar till att man ger en förenklad bild av en verklig situation. En bild som föreställer generaliserande uppfattningar kan exempelvis vara sådana bilder som gör allmänna slutsatser. Jenny Berglund beskriver att stereotypisering som ”robottendensen”. Hon menar att det finns risker att visa upp religioner som ett stereotypt sammanhållet system (Berglund, 2011:125). För att en bild ska vara en god pedagogisk bild bör läromedel och läroböcker inte innehålla texter eller bilder som kan verka diskriminerande eller innehålla stereotypiska uppfattningar. I denna del studeras bildernas motiv för att dels se, som även tidigare analyserats om kvinnor porträtteras på bilderna, eftersom en generell uppfattning om religioners språk är att förminska kvinnans roll. I denna del fokuseras det även på bilder som bidrar till stereotyper och/eller generaliserar religiösa porträtteringar. Det kan exempelvis innebära bilder som innehåller män i maktposition, kvinnor i vårdande roller, generaliseringar av grupper och så vidare. Bilderna som analyseras i denna grupp är bilder som gestaltar människor, dock inte folkmassor. Andra religiösa föremål eller byggnader tas inte i beaktning när stereotyper eller generaliseringar undersöks. Bildernas eventuella stereotypa karaktär bygger både på bilden i sig - men också kommunikationen med bildtexten. När dessa element studerades krävdes en något djupare bildanalys. Därför övergår den kvantitativa

innehållsanalysen här till en kvalitativ innehållsanalys; där mer komplicerade tolkningar måste göras (Bergström & Boréus, 2012:50)

Undersökningen om bilderna visar stereotypa och/eller generaliserande mönster visar att avsnitten om kristendomen har antal "Ja: 11" och "Nej: 9". Texterna om islam visar 12 stycken bilder med stereotypa föreställningar, men 8 bilder utan stereotyper. Av en slump föreföll det sig att båda religionerna hade 20 bilder som gestaltade människor som gick att granska ur stereotypiska mönster. Det betyder att det skiljer sig 10% mellan religionerna, men på ett så litet antal som 20 bilder rör sig det om 2 fler i islam som representerar stereotyper.

De bilder som har analyserats som generaliserande/stereotypa bilder är sådana bilder vars motiv föreställer generalisering av grupper, exempelvis den enda bild som fanns på underkapitlet "Jehovas Vittnen" i boken *Religion och Sammanhang*. Bilden visar en folksamling som ber och bildtexten till denna bild är något förvirrande och syftar till att beskriva församlingens lokaler, men själva lokalen syns knappt. I läroboken *En mosaik* beskrivs det om frikyrkor inom kristendomen. Även där finns det bara en bild porträtterad, också på människor som sitter i en församlingslokal deltagande i en gudstjänst. Bildtexten till denna bild beskriver att frikyrkliga människor lyssnar på predikan och att i en del frikyrkor sker vittnesbörd och tungomålstal. Eftersom det endast finns en bild som skildrar Jehovas Vittne och frikyrkliga samfund är det extra viktigt att bilderna känns autentiska och skildrar mångfalden som finns inom samfundet. För att återgå till vad Berglund menar vara "robottendensen", den tendens som kan finnas att människor gärna skildras som robotar, där alla utför samma handling samtidigt (Berglund, 2011:125). Andra motiv som analyserats i denna kategori är kvinnor i vårdande roller, bilder som visar stereotypa uppfattningar om fördelning mellan män och kvinnor; I avsnitten om islam var det tydligt att män och kvinnor sällan porträtterades på samma bild. Något som var iögonfallande var att de bilder som föreställer kvinnor var endast i sällskap av andra kvinnor.

4.8 Resultatsammanfattning

Läroboken *En mosaik* visar ett större bildinnehåll. kristendomen har ett frekvensindex, procentuell andel sidor med bilder, på 74% och islam har ett frekvensindex på 75%. Den andra läroboken, *Religion och Sammanhang* har ett lägre frekvensindex både i kapitlet om kristendomen och islam. 33% respektive 29%. Bildstorleken i de båda läromedlen är relativt jämn och båda böckerna har till övervägande del fotografier porträtterade i läroböckerna. Av det analyserade materialet är det totalt 65 bilder av 84 som är fotografier, det motsvarar ca 77%. 10% av det analyserade materialet utgörs av konstverk – speciellt är konstverken framträdande i läroboken *En mosaik*, där konstverk förekommer 7 gånger i de analyserade

texterna, medan i *Religion och Sammanhang* visar sig konstverk 1 gång. Båda läroböckerna har religiösa företeelser som främsta motiv på bilderna.

Endast 8% procent av det analyserade materialet hade ingen bildtext eller textanknytning i den löpande texten. Resultatet visar att samtliga kapitel om kristendom och islam i de två läroböckerna är bra på att göra en direkt bildtexthänvisning. De flesta bilder omnämns i antingen bildtext eller i den löpande texten. Ca 14% av saknar helt och hållet bildtext, eller har en oklar eller missvisande text. Bildläsbarhetsindex analyserades på de 84 bilderna. Bildläsbarhetsindex avser möjligheten att läsa av en bild där syftet är att värdera hur en lätt eller hur en svår en bild är att läsa. Resultatet visar att alla böcker har övervägande högt BLIX-värde. Speciellt boken *En mosaik* visar mer än 50% av alla bilder som har BLIX-värde ”5”, vilket menas vara en mycket lättläst bild.

44, av 84 bilder avbildar människor. I de två texterna om kristendomen är det endast 2% av de bilder som föreställer människor, som innehåller kvinnor, männens siffra är istället 17% av de bilder som föreställer människor. 26% av bilderna som innehåller människor förefaller sig dock innehålla både kvinnor och män. I avsnittet om islam i de båda läroböckerna är det, till skillnad från kristendomen, 17% av bilderna som innehåller människor porträtterade på kvinnor, och männen har 15%. I avsnittet om islam förefaller det sig alltså en något mer jämnare fördelning av bilder mellan könen. 9% av bilderna som innehåller människor föreställer både kvinnor och män, samt 9% av bilderna som innehåller människor är på stora folksamlingar. I resultatet framgick det även att båda läroböckerna visar en del generaliserande och/eller stereotypa bilder. I kristendomen gick det att urskilja att 55% av bildmaterialet visar dessa mönster, och i texterna om islam visar 60%.

5. Diskussion

5.1 Resultatdiskussion

Syftet med denna undersökning var att undersöka vilka typer av bilder som porträtteras i läromedel för Religionskunskap 1. I min undersökning har jag analyserat hur många bilder som finns porträtterade i respektive ämnesområde (kristendom och islam). Mina frågeställningar för denna studie var; Hur ser bildmaterialet ut? Vilken relation bild och text har med varandra och hur kommunicerar dessa? Hur ser balansen mellan män och kvinnor ut? Samt om läroböckerna visar stereotypa och/eller generaliserande uppfattningar genom bilder. För att kunna få svar på dessa frågor konstruerades ett kodschema (se bilaga). Det upprättades även kriterier för vad som kan antagas vara en pedagogisk bild. Dessa kriterier utformades utifrån såväl skolans värdegrund och läroplanen för Religionskunskap 1, samt forskares tankar kring bilders påverkan. Dessa resultat, tillsammans med teori och metoder angående bilders informations- och kommunikationsvärde resulterade i ett kodschema. Detta kodschema fungerade som en mall för att ställa ”frågor” till materialet. Sammanfattningsvis visar studien att bildmaterialet i de två analyserade läroböckerna både visar en hel del likheter, men också vissa skillnader i bildframställningen.

Boken *En mosaik* använder betydligt fler bilder i sina kapitel, men och andra sidan har läroboken överlag kortare kapitel om respektive ämnesområde. Bildstorleken i läroböckerna visade en önskvärd storlek. Rune Pettersson, som skriver boken *Bilder i Läromedel* (2008) menar att bildstorleken har betydelse för en elevs koncentrationsförmåga. De båda läroböckerna visar också styrka i den mening att endast 8% av det analyserade materialet saknade bildtexthänvisningar. De fotografier som gestaltas i materialet analyserades också med ett ”BLIX-Värde” som avser att mäta en bilds läsbarhet. I detta värde inkluderas bland annat om bilden har en bildtext som är lätt att förstå och handlar om bilden samt om bilden är fåtydig och inte alltför artistisk och mångtydig. De flesta bilderna analyserades med ett högt BLIX-värde, vilket menas att bilderna har hög eller mycket hög läsbarhet. Övervägande del av bildmaterialet visar att bildernas funktion är att stödja eller illustrera texten. Några få bilders funktion var för att ersätta texten, dekorera eller analyserades ha en oklar funktion. Det analyserade materialet visar övervägande positiva resultat, men likväl är det viktigt att bilder publicerade i ett pedagogiskt och informativt syfte signalerar rätt saker. När vi tittar på en bild tar vi i allmänhet till oss bilden relativt snabbt och vi får en idé för bildens innehåll. Detta betyder dock inte nödvändigtvis att vi har förmågan att verbalisera och konkretisera vad bilden innehåller, eller uttrycka varför vi upplever bilden som vi gör (Eriksson & Göthlund, 2012:192). Detta hänger samman med skolans värdegrund och de värden som skolan ska förmedla. Hur bildmaterialet ser ut kommer nedan att diskuteras tillsammans med tidigare forskning och forskares tankar. Ur ett jämlikhetsperspektiv är det analyserade materialet något sämre och är bland annat svaga på att porträttera kvinnor. Det bör också nämnas att analysverktyget konstruerades något vagt: de bilder som föreställer både män och kvinnor är i många fall bilder där kvinnor är medverkande på bilden, men mannen står i centrum. Kvinnornas roll i många bilder är därför passiva – kanske kan det vara intressant att vidare studera i framtiden?

5.1.1 Hur ser bildmaterialet ut?

Undersökningen utgjordes av två läroböcker. Totalt analyserades 84 bilder. *En Mosaik* använder sig av ett rikt bildmaterial och använde i sitt kapitel om kristendomen 28 bilder fördelat på 23 sidor. Islam i samma lärobok visar 22 bilder på 20 sidor. Läroboken *Religion och Sammanhang* visar ett lägre frekvensindex i sina kapitel om kristendom och islam. Kristendomen porträtteras med 22 bilder fördelat på 58 sidor. Islam har 12 bilder på 41 sidor. De två läroböckerna kartlades först av frekvensindex: **procentuell andel sidor med bilder**. Ett frekvensindex i detta fall har räknat hur många *sidor* som innehåller bilder. Beräkningen har alltså inte tagit hänsyn till om det finns fler än 1 bild gestaltad på samma sida. Exempelvis har läroboken *En Mosaik* fler bilder än sidor, procentuell andel bilder i läroboken är dvs. mer än 100%. Denna lärobok har dock flera bilder tryckta på samma sida, därför räknas istället procentuell andels sidor med bilder för att se hur ofta bilder dyker upp i läroböckerna. Att närmare studera ett frekvensindex och ett bildindex belyser hur bildmaterialet ser ut i de två läroböckerna

Pettersson beskriver att i den generativa teorin för läroboksdesign ser man på inläring som en konstruktiv process. De första stegen innebär att ta del av visuell och verbal information och data flyttas från sensoriska minnet till korttidsminnet. Eleven måste alltså själv välja relevant information från således texten och bygga en verbal representation, så som en visuell representation; en mental bildbas. Elever har störst möjlighet att skapa dessa förbindelser mellan mentala verbala och mentala visuella representationer när motsvarande text och bild samtidigt är aktiva i minnet. Att överföra redundant information med hjälp av både text och bild menar Pettersson underlättar den mentala bearbetningen och minskar antalet fel och förluster av information. Det ökar den mängd information som eleven har möjlighet att minnas. ”Text och bilder gör det möjligt för eleven att alternera mellan funktionellt oberoende, men sammankopplade, och kompletterande kognitiva system för mental bearbetning” (Pettersson, 2008:39).

I en lärobok är det viktigt att bilderna inte är för små, men heller inte för stora. Hur stor en bild skall vara är i stor utsträckning beroende av vilket sammanhang bilden förekommer i. Såväl antalet bilder som bildernas storlek och innehåll är viktigt för hur läsarna uppfattar informationen. När en eller ett par bilder är stora drar dessa till sig läsarens uppmärksamhet – men om alla bilder är stora så försvinner en stor del av effekten. Resultatet i analysen visar genomgående att läroböckerna använder mycket bilder som tar upp en halv sida samt en fjärdedels sida. Det analyserade materialet bestod främst av fotografier. Generellt sett brukar man mena att illustrationer lättare kan visa hur någonting fungerar. Fotografier är dock klart att föredra när man ska visa hur någonting ser ut. Pettersson menar att moderna läroböcker ofta har ett rikt och varierat grafiskt formspråk och många olika typer av bilder. I läromedel används ofta fotografier för att visa, dokumentera och konkretisera hur någonting ser ut. Även för att väcka intresse och för att förmedla budskap. Ett fotografi är dock aldrig entydigt, utan de flesta är mångtydiga (Pettersson, 2008:78ff). Detta kommer jag återkomma till, hur bildens kontext är beroende samt hur bilden läses tillsammans med en bildtext.

Bildernas funktion i läromedlen visar att en övervägande och dominerande del av materialet är bilder vars uppgift är att stödja och illustrera texten. Få bilders funktion är att ersätta, dekorera eller har en oklar funktion. Detta är ett trevligt resultat att få ta del av. I en mer djupgående analys hade det varit intressant att se om dessa funktioner gör det bilderna avser. Bildernas främsta motiv i läroböckerna är bilder som föreställer religiösa företeelser. Inte speciellt iögonfallande, eftersom böckerna handlar om religion. Något som jag dock reflekterade över och hade önskat se mer utav är så kallade ”vardagsbilder”. Skolan är idag en

viktig aktör i processen att reducera ”vi” och ”dem”-tänket. En egen fundering som uppkom när bildernas motiv analyserades var: varför får vi inte se mer av människorna som *lever* bakom religionen?

5.1.2 Vilken relation har bild och text med varandra och hur kommunicerar dessa?

Studien visade att båda böckerna gör goda bildtexthänvisningar: endast 8% av det analyserade materialet saknade bildtext eller textanknytning i den löpande texten. Bilder och text behöver vara lättläsliga och komplettera och förstärka varandra. Pettersson menar att informativa ord kan klara sig utan bilder, men informationsbilder kan aldrig klara sig utan ord (Pettersson, 2008:64). En bild utan bildtext har inget informationsvärde och blir allt för mångtydig. När syftet med en bild är att förmedla information bör en bildtext berätta om bilden och förankra den tolkning som författaren till läroboken vill förmedla till eleverna. I kapitlet om islam i läroboken *En Mosaik* gestaltas exempelvis en bild på tre unga kvinnor, en av dessa är iklädd hijab. Bildtexten till denna bild lyder:

Enligt vissa tolkningar av Koranen ska kvinnor täcka sig när de är ute bland folk med undantag för händer och ansikte. Samtidigt menar andra muslimer att Koranen inte föreskriver en bestämd kvinnoklädsel. Slöjan är för många idag en frivillig markering av identiteten som troende muslim (Jansson & Karlsson, 2009:108).

Detta är en bild med tillhörande bildtext som analyserats vara en bild med relativt god kommunikation med bildtexten. Bildtexten påverkar i hög grad bildens intentioner. Bildtexten är beroende för att en elev ska kunna läsa och ta in både bild och text.

En bilds betydelse kan variera på grund av vilken kontext den befinner sig i. I en lärobok har bildens funktion en given kontext, men hur läsaren sedan tolkar bilden beror på hens kontext. Sitter eleven i klassrummet, där bildens budskap tillsammans med läraren kan förklaras? Eller möter eleven bilden i hemmet när hen studerar till ett prov? Bildvalet och kommunikationen mellan bild och text är i det här fallet viktigt. Lawrence R. Sipe skriver att många författare menar att själva kärnan av en bok med bilder är relationen mellan text och bild; detta förhållande mellan två typer av språk – det verbala och det visuella språket, är komplicerat och subtilt (Sipe, 1998:97). Yvonne Eriksson menar att många elever idag inte får grundläggande kunskap i lärobokens anatomi och hur bild och text integrerar med varandra (Eriksson, 2009:27). Att analysera bilder kan i många fall likställas med att läsa en text. Att analysera bilder är en kognitiv process där minnet är involverat. För att kunna ta del av en bilds innehåll krävs det att man är fokuserad på vad det är man ser. Minnet spelar en central roll i tolkningsprocesser. Eriksson menar att läromedelsbilder är särpräglade. Att förstå något innebär att man uppfattat betydelsen. För att kunna förstå något krävs det en aktiv process, att se och höra, är inte samma sak som att titta och lyssna (Eriksson, 2009:48).

Det finns en utbredd föreställning om att bilder underlättar förståelsen av en text och man tar idag för givet att bilder ska ha en positiv effekt på inlärningsprocessen. Visst kan det vara så, forskare som har intresserat sig för bildens roll i läromedel har kommit fram till att en illustrerad text är betydligt effektivare för inläringen än enbart text - men detta måste ske i samspel med en bildtext eller annat textstöd. För att eleverna ska kunna få en koherent mental representation av innehållet i en lärobok måste också eleverna ha förmåga att analysera textens budskap (Eriksson, 2009:49-50). Idag förutsätts det att elever på egen hand ska kunna

tolka bilder. Det finns en tendens till att överskatta bildens förmåga, en bild säger mer än tusen ord? På gott eller på ont? Sipe beskriver att bild och text har ett synergistisk förhållande där de två elementen är totalt beroende av varandra, men även de upplevda interaktioner och transaktioner mellan dessa parter (Sipe, 1998:99). Både lärare och elever behöver arbeta på nya sätt i skolan. Med den snabba utvecklingen av medier och den allt växande bildproduktionen behöver vi inte mindre lära oss bildspråket, snarare tvärt om. Pettersson menar att elever har dålig eller till och med mycket dålig bildförmåga, både såväl att producera egna bilder men också att läsa bilder. Det finns en stor risk att eleverna alltför okritiskt tror att alla bilder de ser beskriver omvärlden på ett korrekt och trovärdigt sätt. Samhället bör ta konsekvenserna av den här situationen och dels satsa på utbildning om bildkommunikation för alla kategorier av lärare, dels satsa på forskning om bilder som språkliga uttryck, om hur vi kan använda bilder för information och hur bilder kan samverka med verbala uttryck i pedagogiska texter (Pettersson, 2001:20). Den mängd bilder människor möter är överväldigande och därför är det viktigt att man behandlar och problematiserar materialet.

Bilder i läromedel och dess bildtext bör man alltså inte ta för givet. Både elever och lärare bör utveckla och förankra ett bildspråk. Jag har i analysen även tittat närmre på bildernas ”BLIX-värde”. Begreppet bildläsbarhet avser möjligheten att läsa en bild. Detta index, är både en metod för att värdera hur lätt eller hur svår en informationsbild är att läsa och tar hänsyn till bildens funktionella egenskaper. En bild som eleverna inte kan förstå, kan heller inte förmedla någon faktisk information. Desto lättare vi kan läsa en bild, desto bättre blir den kommunikativa effekten (Pettersson, 2008:99). Det analyserade materialet visar att de flesta bilder har ett högt bildläsbarhetsindex, dvs, ett högt ”BLIX-värde”. Tyvärr visar det sig dock att några bilder har sämre bildläsbarhet, min förhoppning är att läromedelsbilder kommer bli ännu bättre i framtiden. En bilds läslighet är oberoende av om vi förstår eller om vi inte förstår innehållet i en bild. Min undersökning har bidragit till insikt om hur viktigt det är att bilden har ett tydligt syfte och sammanhang. För exempelvis de enda bilderna som gestaltar Jehovas Vittnen och frikyrkliga samfund är det extra viktigt att bilderna känns autentiska och skildrar mångfalden som finns inom samfunden. För att återgå till vad Berglund menar vara ”robottendensen”, den tendens som kan finnas att människor gärna skildras som robotar, där alla utför samma handling samtidigt (Berglund, 2011:125). Bilderna, ur min egen kontext, kan uppfattas generaliserande om hur dessa samfund porträtteras genom bild och text. De analyserade böckerna visar visserligen att de flesta bilder fyller sin funktion, *att stödja och illustrera texten*. Men i ett önskat ”fulländat” läromedel skulle alla bilder fylla sin funktion, inte sant?

5.1.3 Hur ser balansen i antalet mellan män och kvinnor? Skiljer sig detta åt beroende på ämnesområde?

Enligt skolans värdegrund ska undervisningen bidra till ett jämlikhetsperspektiv. Därför har en av mina utgångspunkter i denna undersökning varit hur kvinnor och män porträtteras på bilderna. Mitt resultat visar att 52% av bilderna som analyserats innehåller människor. I avsnittet om kristendomen föreställer 17% endast män och 2% endast kvinnor. I texterna om islam föreställer 17% bilder på endast kvinnor och 15% på endast män. Denna iakttagelse är intressant, eftersom religioners viktigaste element är människor. Utan människor är religion ingenting. Det är intressant, och tragiskt att se att i avsnitten om kristendomen får bilder på byggnader en större plats än bilder på kvinnor. Ur ett jämlikhetsperspektiv visar texterna om islam vara något med jämställt - om man endast tittar på hur ofta kvinnor respektive män

porträtteras. Däremot, kanske i en vidare undersökning, kan det vara intressant att studera; *varför är det så?* Det är nämligen få bilder i texterna om islam som porträtterar kvinnor och män i samma bild. En redan stereotyp uppfattning om religionen är att den är separatistisk, bidrar våra läromedel till en sådan fördom? Britt-Marie Berge och Göran Widding beskriver i sin analys om kön, publicerad i *I enlighet med skolans värdegrund?* Att det som karaktäriserar majoriteten av läroböckerna är ett osynliggörande och en kvinnlig underrepresentation (Skolverket, 2006:29). I den ämnesövergripande analysen fastställer Berge och Widding att huvudtendensen är att pojkar och män är överrepresenterade. Huvudtendensen är vidare att majoriteten av de olika teman som presenteras i läroböckerna genomsyras av en likhetsdiskurs. Kvinnor och flickor får göra samma saker som män och pojkar utifrån samma positioner, men männen har fler representanter och får göra fler saker. När kvinnor i undantagsfall är i kvantitativ majoritet tenderar deras övertag att vara marginell. Då män och pojkar överlag är överrepresenterade genomsyras läroböckerna även av en manlig norm (Skolverket, 2006:31).

Skolan ska genomsyras av ett tydligt jämlikhetsperspektiv och eleverna ska utveckla kunskaper om hur kön diskuteras och behandlas i olika religioner och icke-religiösa livsåskådningar (Skolverket, 2011:186). Jonas Svensson diskuterar i "Kön och genus i religionskunskap" i *Religionsdidaktik – Mångfald, livsfrågor och Etik* (2011) att det är tilltalande att lyfta feministteologiska tolkningar av religioner, eftersom de mer eller mindre är i linje med den jämställdhet som skolan, enligt den värdegrund som uttrycks i läroplanerna, ska verka och gestalta (Svensson, 2011:100). Dock menar Svensson att som lärare gäller det att hålla "tungan rätt i mun" eftersom svenska skolan fortfarande skall vara icke-konfessionell. Dock menar han att lärare kan och bör uttala sig om sina egna värderingar och en viss tolkning av en tradition. Läraren måste dock hålla sig neutral till huruvida denna tolkning är korrekt eller inte (ibid). Det är viktigt att kvinnans plats inte ska bli ett "undantag", någonting som är annorlunda eller något som bryter mot normen. I avsnitten om islam porträtteras kvinnan, som tidigare nämnt, ofta separatistiskt. Svensson menar att ett första steg att råda bot på eventuell androcentrism i religionskunskapsundervisningen är att uppmärksamma problemet och främja medvetenhet om att problemet existerar, inte minst i läromedlen. En vidare frågeställning inför både framtida studier men även för framtida yrkeskarriär är hur man bäst kan arbeta med kvinnors religiösa liv i skolan genom text och bild.

5.1.4 Finns det stereotypa eller generaliserande uppfattningar i läroböckernas bilder?

Min fjärde frågeställning i denna undersökning var att undersöka huruvida bilder bidrar till stereotypa och/eller generaliserande uppfattningar. Generaliseringar är svårt att undkomma i läroböcker, och är kanske till och med, i viss mån, är nödvändiga för att beskriva något på ett allmänt plan. Lena Roos menar att läroböcker, hur bra de än är, alltid kommer att ge en förenklad och generaliserande bild. Läroböcker utgör ett filter mellan eleven och objektet för studiet: religionen (Roos, 2011:142). Men, för att en bild ska vara en bra bild och nå upp till de pedagogiska kriterierna bör läromedel och läroböcker inte innehålla texter eller bilder som kan verka diskriminerande eller innehålla stereotypiska uppfattningar. Undersökningen om bilderna visar stereotypa och generaliserande mönster visar att avsnitten om kristendomen har antal "Ja: 11" och "Nej: 9" (Religiösa föremål, konstverk och byggnader har inte analyserats här). Texterna om islam visar 12 stycken bilder med stereotypa och/eller generaliserande föreställningar, men 8 bilder utan. I denna del granskades bilder exempelvis om det

porträtterades kvinnor i stereotypa roller: en bild visar exempelvis en nunna som tar hand om nyfödda barn. Hinton förklarar att ett sätt att betrakta stereotyper är att se deras likhet till sociala konventioner. Stereotyper förser oss med färdiga förklaringar: När människor, i detta fall porträtterade i läromedel, följer stereotypa förväntningar, så som en kvinna i en vårdande roll, eller en religiös folksamling som ber, står förklaringen att finna inom stereotypen. När vi använder en stereotyp gör vi en attribution: den stereotyperade personen tillskrivs gruppens förmodade egenskaper (Hinton, 2003:91).

När en religion gestaltas genom bilder kan det finnas risk att eleverna får en bild av att exempelvis en muslim eller kristen ser ut ”så här och så där”. Det är viktigt att man hela tiden breddar bilders förståelse och att man förklarar att en bild säger inte allt. Det är viktigt att visa bilder som kan komplettera. En stor utmaning i religionskunskapsämnet är att visa hur differentierad tro kan vara. Inom alla trosuppfattningar finns det olika vägar och riktningar representerade. Hur visar man det? Av egen uppfattning visar man ofta bilder på människor som är väldigt troende. Så ser såklart vissa ut, men långt ifrån alla. Jenny Berglund beskriver i sitt kapitel i *Religionsdidaktik – Mångfald, Livsfrågor och Eik i skolan* (2011) att en svår fallgröp som kan uppstå i religionskunskapsundervisningen är att framställa religioner som stereotypa enhetliga system och att de som tillhör religionen tänker och handlar på ett och samma sätt. Att visa stereotypa bilder eller framställningar i skolan gör så att det finns risk både för de som tillhör en viss religion eller livsåskådning främmandegörs och exotiseras och att elever som känner tillhörighet till en religiös eller icke-religiös tradition inte alls känner igen sig i beskrivningen. När det handlar om traditioner som inte är lika närliggande, är det vanligt att vi förenklar och stereotypiserar (Berglund, 2011:125). Att visa stereotypa och generaliserande bilder motstrider även både skolans värdegrund och läroplanen. Christina Osbeck skriver artikeln ”Religionsundervisning riskerar att uppfattas som stereotyp” om Dan Moulins studier och menar att religionskunskapen kan vara kontraproduktiv. Stereotypa framställningar är vanliga, där variationer inom en tradition får liten plats och mer konservativa och exotiska former av religionsutövning ges stort utrymme (Osbeck, 2016). En bild blir ett tecken, som får stå för helheten (Gripsrud, 2002:25-29). En bild i sin kontext blir ”framställningar av fiktiva eller verkliga fenomen”. Dessa framställningar sker alltid på ett visst sätt och är aldrig fullständigt objektiva återgivningar som är identiska med det fenomen de skildrar.

För att en bild ska fungera i ett undervisningssammanhang förutsätter det att bilden måste vara pedagogisk. En bild bör vara anpassad till innehållet, det vill säga ha anknytning till texten och ha en tydlig funktion. Så som exempelvis att ge förståelse till texten, stödja texten eller ersätta text. Bilder är förklarande och är bra att använda när man vill förtydliga eller gestalta någonting. Bilder kan ge en känsla av att känna igen något, att se och få sammanhang. Men bildens enorma budskap och kraft medför att en bild kan förmedla generaliserande budskap som kanske skapar eller förstärker stereotypa uppfattningar. Skolans värdegrund förmedlar att skolan ska förmedla kunskaper om människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet mellan människor. Värdegrunden menar också att skolan ska främja förståelse för andra människor och förmåga till inlevelse. Alla tendenser till diskriminering eller kränkande behandling ska aktivt motverkas. Främlingsfientlighet och intolerans måste bemötas med kunskap, öppen diskussion och aktiva insatser (Skolverket, 2011:5). Bilder med generaliserande och stereotypa mönster bör alltså uteslutas eftersom de motarbetar de värden som skolan ska förmedla till eleverna. I denna studie har det fokuserats på förekomsten av generaliserande bilder som exempelvis porträtterar kvinnor i vårdande roller samt män i

maktpositioner. Dessutom har även det granskats och problematiserats tidigare i hur hög utsträckning jämställdhet visas i andelen bilder med kvinnor respektive män.

Eftersom bilder kan ge en känsla av att undervisningen blir mer levande och kan ge exempel på samband. Trots att de analyserade texterna i det två läromedlen visar relativt bra bilder, så går det dessvärre inte att bortse från att resultatet i studien också visar brister. Denna undersökning pekar på hur viktigt det är med läromedelsgranskning. Och även hur viktigt det är att lärare tillsammans med eleverna diskuterar om bilder och hur bilder ska läsas och tolkas. Förutom att en pedagogisk bild ska ha en tydlig kommunikation med text vill jag också mena att en pedagogisk bild måste vara utan stereotypa uppfattningar. Hur visar man en religion genom bild? Fördomar är ju något vi vill jobba bort i skolan. *En bild säger mer än tusen ord, och ibland säger bilderna för mycket.*

5.2 Metoddiskussion

En innehållsanalys har givetvis brister, i många sammanhang är inte det viktigaste att se hur många gånger något förekommer, utan *hur* någonting förekommer. Det är många forskningsfrågor som inte kan besvaras med ”mer eller mindre” (Boréus & Bergström, 2012:80). Innehållsanalysen är också begränsad i det avseende att den tenderar att visa på det uttalande snarare än det outtalade. Ett annat problem med denna analysmetod är att man från början har ett konstruerat kodschema. Skillnader över tid eller mellan material än vad som fångas upp av mitt kodschema syns inte så lätt. Kodschemat tenderar att styra uppmärksamheten och därför kan det bli svårt att se vad texten säger. Läroböckerna visar mig bara sådant som jag redan i förväg valt att studera.

En innehållsanalys kan även påträffa validitets- och reabilitetsproblem. Reabiliteten är om mätningen är tillförlitligt, och validiteten är att man mäter det man avser att mäta. Ett ord, eller i mitt fall, en bild, kan vara mångtydiga och undersökningen blir därför väldigt baserad på forskarens perspektiv och kontext. När det handlar om att analysera exempelvis om bilderna har stereotypa uppfattningar innefattar det tolkning. Det kan innebära att enbart jag, som den student och övriga person jag är, tenderar att tolka vissa bilder som uttryck för bestämda idéer (Boréus & Bergström, 2012:85). Denna studie har kontrollerats av en utomstående, också en religionslärarstudent studerande vid en annan högskola. En innehållsanalys har givetvis styrkor också, speciellt i att skapa en överblick över ett större material och att kunna ge underlag för jämförelse. Denna studie har endast kartlagt vilka bilder som förekommer i två kapitel om kristendomen respektive två kapitel om islam i två läroböcker. Studiens resultat visar därför endast generaliseringar av detta material, men är svårt att urskilja någon statistiskt resultat då ett större material bör analyseras.

En hermeneutisk teori och metod bygger på igenkännande. Hermeneutisk tolkning är viktig när det handlar om att förstå människor (exempelvis porträtterade i läromedelsbilder). Men tolkning är en osäker verksamhet. Som författare till denna uppsats kommer jag alltid vara beroende av mina värderingar, förförståelse och kontext.

5.3 Förslag till vidare forskning

Denna undersökning avgränsades till två religioner porträtterade i två läromedel. Förslag till vidare forskning är först och främst att utöka undersökningen. Att genomföra en större, mer kvantitativ undersökning, dels analysera hela läroböcker men också fler läroböcker. Att granska läromedelsbilder menar jag är viktigt i dagens mediala samhälle. Exempelvis hade det varit intressant att analysera hur populärreligiösa och nya religiösa rörelser och religioner framställs. Framställs exempelvis satanism eller Hare Krishna annorlunda än världsreligionerna? Denna avgränsade studie har endast fokuserat på två läroböcker i Religionskunskap på gymnasiet. Andra ämnen eller årskurser skulle också kunna vara intressant underlag att studera för fortsatt forskning. En annan tanke på vidare forskning kan vara att analysera läroböcker med ett större genusperspektiv. I min studie kunde man se att kvinnorna på bilderna är något mer passiva, vad betyder det för skolan? Hur påverkar stereotypiseringar elever samt varför använder man dessa?

I mitt arbete har det framkommit att det finns begränsat med forskning för hur läromedel porträtterar bilder, samt hur dessa förhåller sig till skolans värdegrund. En utbredd tanke är att bilder underlättar för läsarens kontext, att förstå saker. Men utan förklarande text eller hänvisning blir bilder problematiska, speciellt ur ett lärandeperspektiv. Det krävs mer forskning kring hur speciellt barn, men även vuxna, tolkar bilder i en lärande- och läskontext.

5.4 Sammanfattning och slutsats

En bild säger mer än tusen ord, är en uppsats ämnad att undersöka hur bilder porträtteras i läromedel för Religionskunskap 1 på gymnasiet. Studien har avgränsats till att undersöka två religioner, kristendom och islam, i två läromedel. Detta därför att dessa religioner är de störst utbredda i dagens svenska skola. Syftet med studien var att kartlägga vilka slags bilder elever möter i undervisningen samt hur dessa bilder kommunicerar med text och ämnesområde. Undersökningen har fyra frågeställningar;

1. Hur ser bildmaterialet ut?
2. Vilken relation har bild och text med varandra?
3. Hur ser balansen mellan män och kvinnor ut? Skiljer sig detta åt beroende på ämnesområde?
4. Finns det stereotypa eller generaliserande uppfattningar i läroböckernas bilder?

I uppsatsen har bildens roll och funktion i läromedel beskrivits över tid och att bilder har fått en alltmer större plats i läromedel. Utgångspunkter för denna uppsats har bland annat varit läroplanen och skolans värdegrund. Enligt skollagen ska det pedagogiska arbetet vid en skolenhet ledas och samordnas av en rektor. Som pedagogisk ledare för skolan och som chef för lärarna har rektor bland annat ett särskilt ansvar för att se till att det finns tillgång av läromedel av *god kvalitet* (Skolverket, 2011:15). I denna uppsats har det framkommit att bilders funktion är beroende av bildtexten eller hänvisning till text. Alla människor har ett eget tolkningsmönster och i en undervisningssituation blir därför bildens funktion och bildtext väsentlig. En bild utan bildtext har dåligt eller inget informationsvärde. Undersökningen har också syftat till att synliggöra kriterier som finns för en pedagogisk bild. Vad som anses vara en ”bra bild” i ett undervisningssammanhang är viktigt att diskutera. En pedagogisk bild bör därför vara; lättläst, ha relevant och tydlig bildtext som förklarar bilderna. Bilden bör också

vara fåtydig och enkel att förstå för att undvika missförstånd och uppfylla de kriterier skolan avser att främja med värdegrundsarbetet.

Undersökningen har genomförts genom en semiotisk innehållsanalys. Semiotik, betyder ”läran om tecken”. Inom semiotiken blir bilden ett kommunikationsmedel som fungerar som ett meddelande till betraktaren. Semiotiken konstruerar modeller som intresserar sig för generella processer som belyser människans upplevda värld. En innehållsanalys används för att räkna förekomsten av eller mäta vissa företeelser i texter. Vanligast är studier av innebördsaspekten: vad säger texten? Eller i mitt fall; vad säger bilden? I en innehållsanalys konstruerar man ett analysinstrument, ett så kallat kodschema. Att konstruera ett analysinstrument för en innehållsanalys innebär också att ta ställning till vad som ska räknas; detta kallas i sin tur för kodningsenheter. Detta kan vara metaforer, teman, etc (Boréus & Bergström, 2012:55). Resultatet i min semiotiska innehållsanalys visar att de läroböcker som analyserats har ett relativt rikt bildinnehåll, den ena mer än den andra. En av frågeställningarna var att ta reda på huruvida bilder kommunicerar med bildtext. Gladeligen fick jag se att endast 8% av det analyserade materialet inte hade någon bildtext eller textanknytning i den löpande texten.

44 av 84 bilder som analyserats föreställer människor. Dessvärre visade det sig att avsnitten om kristendomen porträtterar endast 2% bilder innehållande endast kvinnor. Det är 5% mindre än vad samma kapitel porträtterar byggnader. I texterna om islam föreföll fördelningen av bilder med kvinnor och män något jämnare, men hade istället ett lågt frekvensindex på bilder innehållande både män och kvinnor. I resultatet framgick det även att båda läroböckerna har generaliserande och/eller stereotypiseringar. I kristendomen gick det att urskilja att 55% av bildmaterialet (i båda läroböckerna) visar dessa mönster, och i avsnitten om islam visar 60%.

Slutligen kan man konstatera att bilderna i dessa religionsläroböcker är relativt bra på att kommunicera med text, har vad Pettersson menar vara bra storlek och bildernas främsta funktion var att stödja eller illustrera texten. Dock innebär det inte att elever automatiskt förstår läroböcker och bilders autonomi. Varje individ möter bilder utifrån sina egna förutsättningar. Dessa förutsättningar är beroende av elevens individuella förmåga samt kulturella och subjektiva erfarenheter. Budskapen i en bild överförs inte via någon slags ”direktkommunikation”. Avsändaren kan aldrig vara säker på hur budskapet tas emot. Därför är det viktigt att diskutera och problematisera bilder i läroböcker. En fulländad lärobok, i enlighet med skolans värdegrund och läroplan, bör inte innehålla några kränkningar eller stereotypa uppfattningar. Bildspråket måste problematiseras, förklaras och kunna tolkas av både lärare och elever. Att förstå bildspråket är någonting eleverna måste lära sig, liksom att läsa.

6. Referenser

- Berglund, Jenny (2011) ”Etnografiska glasögon på religion i vardagen”, i *Religionsdidaktik – Mångfald, livsfrågor och Etik i skolan*. Lund: Studentlitteratur
- Bryman, Alan (2007). *Samhällsvetenskapliga metoder*. 1. uppl. Malmö: Liber ekonomi
- Eriksson, Yvonne (2009). *Bildens tysta budskap: interaktion mellan bild och text..* Stockholm: Norstedts akademiska Förlag
- Eriksson, Yvonne & Göthlund, Anette (2004). *Möten med bilder: analys och tolkning av visuella uttryck*. Lund: Studentlitteratur
- Gripsrud, Jostein (2000) *Mediekultur – Mediesamhälle*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos.
- Hinton, Perry R. (2003) *Stereotyper, kognition och kultur*. Lund: Studentlitteratur.
- Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskolan 2011 (GY2011) [Elektronisk resurs], Skolverket: Stockholm. (Hämtad 2017-05-10).
- Melin, Lars. (2011) *Texten med extra allt*. Stockholm: Liber
- Nordström, Gert Z. (1986) *Påverkan genom Bilder: En studie av olika bildtypers påverknings effekter*. Göteborg: Graphic Systems AB
- Osbeck, Christina (2016) ”Religionsundervisning riskerar att uppfattas som stereotyp”, Skolverket
- Pettersson, Rune (2001). *Trovärdiga bilder*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Pettersson, Rune (2008). *Bilder i läromedel 2*. [omarb.] uppl. [Elektronisk resurs]: Institutet för infologi.
- Roos, Lena (2011). ”Närkontakt och nätkontakt”, i *Religionsdidaktik – Mångfald, livsfrågor och Etik i skolan*. Lund: Studentlitteratur
- Selander, Staffan (1988). *Lärobokskunskap*. Lund: Studentlitteratur
- Sipe R., Lawrence (1998). ”How picturebooks work: A semiotically framed theory of text-picture relationship” *Childrens Litterature in Education* (29:2), s.97-108
- Skolverket (2006). *I enighet med skolans värdegrund?* [Elektronisk resurs]: Skolverkets rapport nr. 285, Skolverket: Stockholm. Hämtad 2015-05-11.
- Skolverket (2011). *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011*. Stockholm. Hämtad 2017-05-04

Svensson, Jonas (2011). ”Kön och Genus i religionskunskap”, i *Religionsdidaktik – Mångfald, livsfrågor och Etik i skolan*. Lund: Studentlitteratur

Thurén, Torsten (2007). *Vetenskapsteori för nybörjare*. Stockholm: Liber

Wallin Victorin, M. (2011). Bilder i läroböcker. I: N. Ammert (Red.), *Att spegla världen*. Lund: Studentlitteratur

Wærn, Yvonne, Pettersson, Rune & Svensson, Gary (2004). *Bild och föreställning: om visuell retorik*. Lund: Studentlitteratur

Läroböcker

Jansson, Olov & Karlsson, Linda (2009). *En mosaik – Religionskunskap 1*. Stockholm: Bonnier

Ring, Börje (2013). *Religion och Sammanhang 1 & 2*. Stockholm: Liber

7. Bilagor

Analysinstrsument: Kodschema för innehållsanalys

Bilderna räknas varje gång utifrån varje fråga samt utifrån bok och kapitel. Totalt innehåller böckerna 84 bilder fördelat på fyra kapitel (två kapitel om kristendom, två om islam). Bilderna analyseras 84x10.

Fråga 1) Bildmaterial

1. Frekvensindex: Procentuell andel sidor med bilder:
2. Bildindex: antal bilder per kapitel:
3. Färgkvot: Procentuell andel av färgbilder:

Fråga 2) Vilken storlek har bilderna?

- mindre än ¼:
- 1/4 sida:
- 1/3 sida:
- 1/2 sida:
- ¾:
- större än 3/4 sida:

Fråga 3) Typ av bild:

hur många bilder är konstbilder?

Illustrationer:

Fotografier:

Fråga 4) Vad innehåller bilderna för motiv? (Obs – människor räknas senare i analysen)

- byggnad
- politik
- karta
- vardagsbild
- informativ illustration:
- konstverk:
- historiskt föremål
- viktiga personer
- Religiösa företeelser:
- Mat:
- film/teater

Fråga 5) Finns det bildtexthänvisningar?:

- Ja direkt hänvisning
- omnämns i texten
- omnämns i texten men oklar/missvisande:
- nej

Fråga 6) Bildläsbarhetsindex, hur lätt respektive hur svår är en bild att "läsa" utifrån följande kriterier:

1. A) Färgbild: Bilden är utförd i en naturtrogen färg. B) Svart-vit: Kontrasten och gråskalan i bilden är tydlig.
2. Bilden har form av en kvadrat eller rektangel, eller den täcker ett helt uppslag.
3. Bilden har en bildtext som är kort, lätt att förstå och handlar om bilden.
4. Bilden är fåtydig och inte alltför "artistisk" och mångtydig.
5. Bilden har ett dominerande intressecentrum i eller nära optiska centrum (mitt i bilden) och få detaljer som kan upplevas som störande.

BLIX-värdet för samtliga bilder (84) har räknats och alla bilder har fått varsitt siffrvärde mellan 1-5 som placeras in på en BLIX-skala om huruvida lätt eller huruvida svår en bild är att läsa.

Fråga 7) Vad har bilden för funktion i läromedlen?:

- stöder/illustrerar texten
- ersätter texten
- dekorerande
- Oklar funktion

Fråga 8) Religiösa symboler och riter, konstverk och byggnader:

hur många bilder innehåller religiösa symboler?

Religiösa riter/bön:

Konstverk:

byggnader:

Fråga 9) Människor porträtterade på bilderna i läroböckerna

1. hur många innehåller människor
 - 1a. hur många bilder innehåller kvinnor?
 - 1b. hur många bilder innehåller män?
 - 1c. Både kvinnor och män?
 - 1d. Oklart/folksamling:

Fråga 10) Finns det generaliserande och/eller stereotypa mönster i bilderna? Dessa tolkningsmöjligheter mäts utifrån "kriterier för en pedagogisk bild", dvs. bland annat: tidigare forskning, litteratur samt gymnasieskolans värdegrund och läroplan (GY11).

- Ja
- Nej
- Symboler/konst/byggnad